

STOWARZYSZENIE KRÓLA KAZIMIERZA WIELKIEGO

Zapiski Kazimierzowskie

NR 28 / 2022

Kowal, listopad 2022 r.

Kolegium Redakcyjne

Zdzisław Jan Zasada, Słubica Dobra – przewodniczący
Wojciech Przybyszewski, Warszawa – zastępca przewodniczącego
Sławomir Brodziński, Będzin
Arkadiusz Ciechalski, Kowal
Piotr Adam Zaniewski, Szczecin
Lech Łbik, Bydgoszcz
Wojciech Nawrocki, Gołuszewo

Korekta redakcyjna

Arkadiusz Ciechalski, Kowal
Wojciech Przybyszewski, Warszawa

Współpraca

Pracownia Kazimierzowska
Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Opracowanie graficzne, łamanie

Anna Marcinkowska

© Copyright by Stowarzyszenie Króla Kazimierza Wielkiego w Kowalu

Na okładce:

Zamek w Będzinie. Fot. Nowe Radio PIEKARY, D.p.

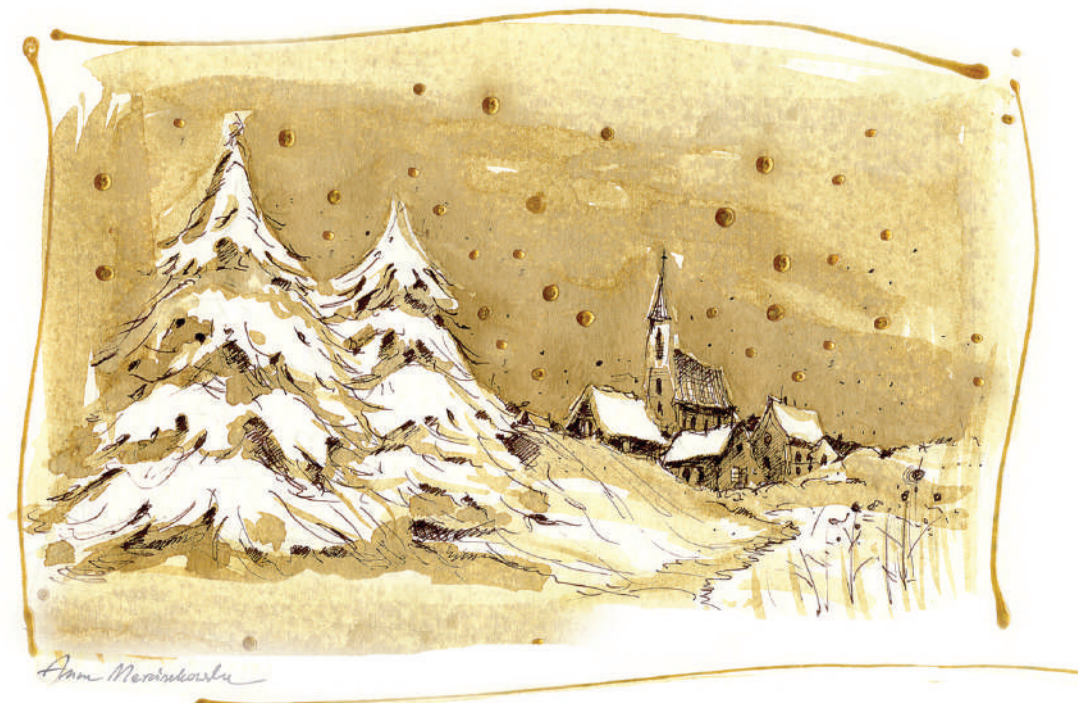
Adres Redakcji

Stowarzyszenie Króla Kazimierza Wielkiego
87-820 Kowal, ul. Zamkowa 4, woj. kujawsko-pomorskie
e-mail: kazimierzwielki@kazimierzwielki.pl; kazimierzwielki@home.pl
www.kazimierzwielki.pl

ISSN 2080-0312

Nakład 250 egz.

Wszelkie prawa zastrzeżone – żadna część niniejszej publikacji nie może być reprodukowana, przetwarzana ani kopiowana bez pisemnej zgody Kolegium Redakcyjnego.

Szanowni Czytelnicy!

*Z okazji zbliżających się Świąt Bożego Narodzenia
oraz na nadchodzący Nowy Rok
życzymy Wam spokojnego, przepelnionego miłością
czasu wśród Najbliższych,
a także ciekawej lektury naszego periodyku!*

Zarząd SKKW i Redakcja ZK

ODSZEDŁ ŚP. JERZY GIERGIELEWICZ

JERZY GIERGIELEWICZ

– Honorowy Obywatel Miasta Kowala

Urodził się w 1943 roku w Kowalu w rodzinie o długowiecznych korzeniach związanych z Kowalem. Szkołę Podstawową i Liceum Ogólnokształcące ukończył w Kowalu. Jest absolwentem Studium Nauczycielskiego w Bydgoszczy na kierunku historia i geografia, po czym podjął pracę pedagogiczną w Szkole Podstawowej w Kanibrodzie (gm. Lubień Kuj.), gdzie przepracował 6 lat. W 1969 roku podjął studia zaoczne na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu na kierunku historia. W 1970 roku rozpoczął nauczanie w Szkole Podstawowej w Kowalu w charakterze nauczyciela historii. W 1974 roku uzyskał tytuł magistra za pracę o stanie osadnictwa i zaludnienia województwa brzesko-kujawskiego w drugiej połowie XVII wieku, napisanej pod kierunkiem prof. Stefana Cackowskiego. W tym samym roku został powołany na stanowisko zastępcy Gminnego Dyrektora Szkół w Kowalu. W 1978 roku zawarł związek małżeński z Elżbietą Siemaszko i zamieszkał w Brześciu Kuj. oraz podjął pracę w Zespole Szkół Elektrycznych we Włocławku jako nauczyciel historii, gdzie pracował aż do przejścia na emeryturę w 2005 roku. Od 1995 roku był mieszkańcem Włocławka. Jako znawca dziejów Kowala oraz jego okolic Jerzy Giergielewicz przez całe swoje życie był całkowicie, bezinteresownie zaangażowany w dzieło dokumentowania faktów z życia ludzi oraz wydarzeń dotyczących królewskiego Kowala. W swoich zbiorach posiadał bardzo wiele publikacji oraz zdjęć związanych z nim. Jest autorem serii bardzo cennych zdjęć dokumentujących wygląd Kowala w latach 60. i 70. XX wieku. Jest współautorem kilkudziesięciu biogramów zawartych w publikacjach „Kazimierz Wielki oraz niepospolici z Kowala i okolic” i „Piotr Tylicki oraz niepospolici z Kowala i okolic”. Wraz z zespołem redakcyjno-wydawniczym powyższych publikacji wykonał społecznie wielką pracę przy ich powstawaniu. Jest także autorem kilku artykułów na temat Kazimierza Wielkiego oraz miast kazimierzowskich, opublikowanych w periodyku wy-

dawanym przez Stowarzyszenie Króla Kazimierza Wielkiego p.t. „Zapiski Kazimierzowskie”. Na podkreślenie zasługuje także jego aktywność związana z popularyzowaniem historii Kowala poprzez autorstwo wielu artykułów do „Informatora Kowalskiego”, a także udział w audycjach radiowo-telewizyjnych poświęconych Kowalowi. Jerzy Giergielewicz jest członkiem założycielem utworzonego w kwietniu 2008 roku Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego, w późniejszym okresie był pełnomocnikiem Zarządu do spraw finansowych, to także członek Rady Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego oraz długoletni członek Kolegium Redakcyjnego „Zapisków Kazimierzowskich”. Referujący i uczestnik licznych konferencji naukowych, dotyczących dziejów Kowala oraz historii miast i miejscowości kazimierzowskich. Współautor wydanego od 2010 roku przez Stowarzyszenie Króla Kazimierza Wielkiego albumu „100 miast Kazimierza Wielkiego” oraz kilkunastu artykułów w publikacjach regionalnych i drukowanych na łamach wydawnictw samorządu Kowala. Od 2006 roku był członkiem Włocławskiego Towarzystwa Naukowego oraz Członkiem Sądu Honorowego WTN. Członek Polskiego Towarzystwa Historycznego – Oddział we Włocławku oraz Klubu Cyklistów we Włocławku.

W uznaniu wiekopomnych zasług dla Miasta Kowala – na wniosek Burmistrza - Rada Miasta Kowala, na sesji w dniu 21 kwietnia 2022 r. jednogłośnie podjęła uchwałę o nazwaniu Jego imieniem Miejskiej Biblioteki Publicznej.

CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI!

Podziękowania rodziny śp. Jerzego Giergielewicza

Z głębi serca dziękujemy wszystkim, którzy w tak trudnych chwilach okazali całej naszej Rodzinie tak wiele serca, życzliwości i współczucia, uczestnicząc w pogrzebie Jerzego Giergielewicza, składając kwiaty, zamawiając msze - przyjacielom i znajomym, między innymi z Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego, Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Zespołu Szkół Elektrycznych we Włocławku, Zespołu Szkół w Kowalu, Włocławskiego Krajoznawczego Klubu Rowerowego „Cyklista”, sąsiadom, całej społeczności Miasta Kowala. Chcielibyśmy wyrazić dozgonną wdzięczność Panu Burmistrzowi Eugeniuszowi Gołembiewskiemu za jego nieocenioną pomoc w organizacji tej uroczystości, Księdzu Proboszczowi Doktorowi Piotrowi Głowackiemu, jak i wszystkim, którzy skontaktowali się z nami osobiście lub za pomocą mediów społecznościowych. Wasze ciepłe słowa o Jerzym Giergielewiczu są dla nas niezastąpionym źródłem pociechy.

W imieniu Mamy, Siostry, Brata i całej Rodziny
Alicja Giergielewicz

Spis treści

Piotr Adam Zaniewski

Kazimierzowski zamek w Niepołomicach i książęcy w Darłowie jako przykłady przekształceń programowo-funkcjonalnych średniowiecznych budowli obronnych na muzea (od XIV do XXI wieku) 9

Redakcja ZK

Walne zebranie członków Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego 33

Redakcja ZK

Projekt „Grody króla Kazimierza Wielkiego” 43

Redakcja ZK

Będzin 44

Redakcja ZK

Jesteśmy dumni, że mieszkamy w królewskim mieście – Bydgoszcz 79

Redakcja ZK

Jarmark Kazimierzowski AD 2022 Kowal 81

Redakcja ZK

Wernisaż prac Romualdy Tarasiuk z Torunia 84

IV Liceum Ogólnokształcące w Bydgoszczy

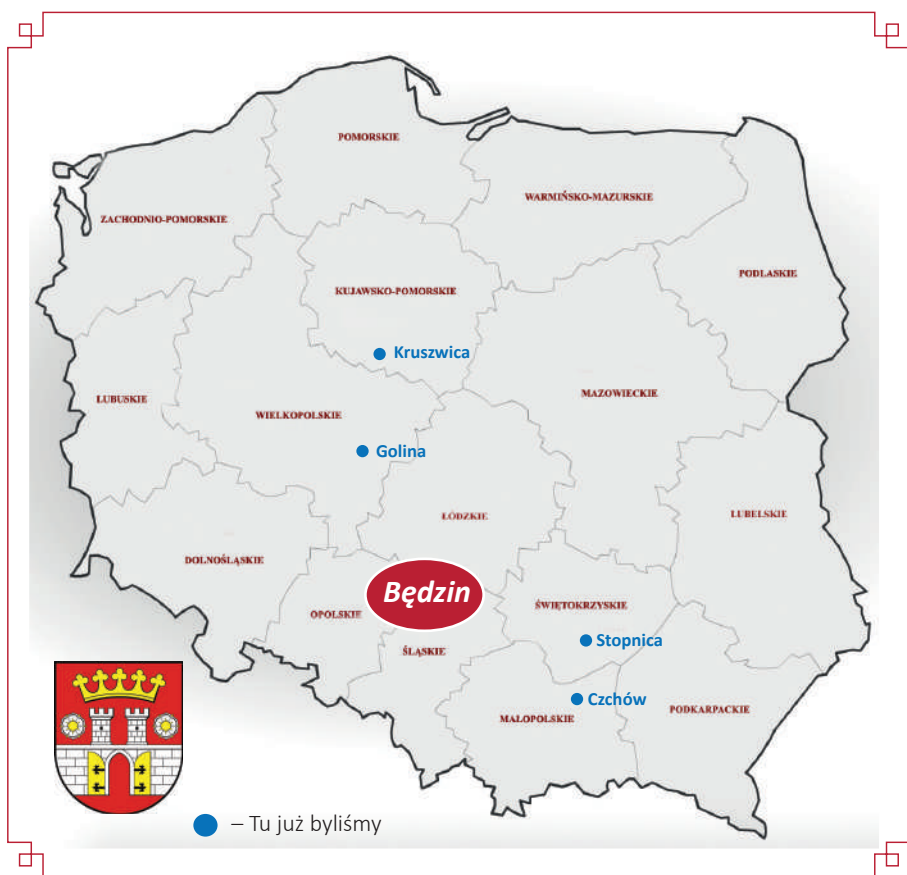
Podsumowanie X edycji konkursu: OBCHODY ROCZNICY URODZIN KRÓLA KAZIMIERZA III WIELKIEGO 86

Zespół Szkół w Złotej

X Powiatowy Konkurs Historyczny „Kazimierz Wielki i jego czasy” 90

Kalendarium..... 92

Miasta i miejscowości Kazimierza Wielkiego, które warto odwiedzić

Niniejszym kontynuujemy cykl prezentujący walory turystyczno-historyczne miast oraz miejscowości należących do Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego. Kolejny materiał o Będzinie, zawarty jest na stronach 44-78 niniejszego periodyku. Jednocześnie zwracamy się z prośbą do władz samorządowych o współpracę, która promować będzie dawne i współczesne dzieje miejscowości kazimierzowskich (publikacja nieodpłatna).

KAZIMIERZOWSKI ZAMEK W NIEPOŁOMICACH I KSIĄŻĘCY W DARŁOWIE

JAKO PRZYKŁADY PRZEKSZTAŁCEŃ
PROGRAMOWO-FUNKCYJONALNYCH
ŚREDNIOWIECZNYCH BUDOWLI
OBRONNYCH NA MUZEA
(OD XIV DO XXI WIEKU)

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie czytelnikowi cyklu historycznych przemian programowo-funkcjonalnych i przestrzennych zachodzących w zabytkowych strukturach budowlanych polskich zamków, które na przestrzeni ponad 650 lat ulegały różnorodnym przekształceniom od funkcji obronnej w XIV wieku do obecnych funkcji muzealnych w XXI wieku.

Wykonana przez autora analiza ponad 100 różnych zamków wskazuje na podobieństwa kolejnych funkcji, jakie w ciągu kilku stuleci były „wkomponowywane” w ich obronną strukturę konstrukcyjno-przestrzenną. Transformacje programowe i funkcjonalne zachodzące w tych masywnych budowlach zilustruję dwoma przykładami zachowanych i odrestaurowanych czternastowiecznych, miejskich zamków: królewskiej rezydencji w podkrakowskich Niepołomicach, wybudowanej w latach 1340–1349 z funduszy króla Kazimierza III Wielkiego oraz książęcego zamku w Darłowie, wybudowanego w latach 1352–1372 z fundacji pomorskiego księcia Bogusława V. Obie analizowane nizinne warownie charakteryzują się podobnymi czworokątnymi planami.

*Dr inż. architekt Piotr Adam Zaniewski – zajmuje się fundacjami militarnymi Kazimierza III Wielkiego oraz problematyką średniowiecznych zamków i obiektów obronnych księstwa Gryfitów Pomorskich. Architekt-projektant, autor lub współautor ponad 500 projektów urbanistycznych i architektonicznych, w tym projektów konserwatorskich. Członek Izby Architektów RP. Rzeczoznawca, autor ok. 450 ekspertyz technicznych i konserwatorskich. Autor książek „Szlakami zamków krzyżackich” (2005) i „Zamki Kazimierza Wielkiego” (2012) oraz kilkunastu publikacji naukowych dotyczących średniowiecznych zamków i obiektów obronnych. Kilka jego artykułów ukazało się w „Zapiskach Kazimierzowskich”. Członek Kolegium Redakcyjnego „Zapisków Kazimierzowskich”.

1. Wybrane europejskie zamki przekształcone na muzea

Przemiany programowo-funkcjonalne starych budowli obronnych na muzea obserwujemy od dawna w całej Europie. Zapewne pierwszym przykładem takiego świadomego przekształcenia jest dokonana przez architekta Bernardo Buontalenti'ego¹ zmiana funkcji i układu górnej kondygnacji rozbudowanego na cele biurowe Palazzo Vecchio we Florencji. Z czasem rozbudowane piętro, znane dziś jako „Palazzo Uffizi”, stało się jedną z najwspanialszych galerii malarstwa na świecie. W ten sposób już w 1581 roku powstała przy obronnej siedzibie ówczesnych władców Florencji przestrzeń przeznaczona dla kolekcji dzieł zgromadzonych przez Medyceuszy. Sto lat później, w 1672 roku, król Francji Ludwik XIV przeniósł się do nowo wybudowanego Wersalu i opuścił średniowieczny Luwr, w którym pozostawił znaczący zbiór dzieł sztuki, głównie antycznej.

Widok gotyckiego Luwru.
Źródło: *Miniatura w Bar-
dzo bogatych godzinkach
księcia de Berry*. Domena
publiczna (dalej: D.p.)

W czasach napoleońskich dekretem Zgromadzenia Narodowego Francji z 1791 roku dawną warowną rezydencję króla wraz ze zbiorami przeznaczono na „Centralne Muzeum Sztuk¹” (Musée Central des Arts) otwarte dla publiczności 8 listopada 1793 roku². Kilkanaście lat później, w 1805 roku, dzięki staraniom Stanisława Kostki Potockiego i jego małżon-

¹ Bernardo Buontalenti (ur. 1531 – zm. 1608) architekt, rzeźbiarz, malarz, mechanik i scenograf na dworze Medyceuszy we Florencji. Był on jednym z najważniejszych włoskich artystów drugiej połowy XVI w. i epoki manieryzmu.

² A. Kiciński, *Muzea – zagadnienia rozwoju i projektowania. Polska perspektywa*, Ofic. Wyd. Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2011, s. 14-23.

ki Aleksandry z domu Lubomirskiej, otwarto w Wilanowie jedno z pierwszych na ziemiach polskich, publiczne muzeum z kolekcją obrazów, rzeźb i wyrobów artystycznych.

W 1958 roku włoski architekt Carlo Scarpa przeprowadził renowację wzniesionego przez Scaligerich w latach 1354–1356 potężnego zamku Castelveccchio w Weronie.

Castelveccchio – średniowieczny zamek gotycki w Weronie, Włochy. Fot. *AHert, D.p.*

Do odrestaurowanych średniowiecznych wnętrz z dużym wyczuciem estetycznym wprowadził nowe elementy wkomponowując współczesne detale w starą, zabytkową tkanę nie zmieniając charakteru istniejącej, obronnej budowli. Adaptacja Castelveccchio na muzeum sztuki uznawana jest za jedną z najbardziej udanych rekompozycji średniowiecznych wnętrz. W podobnej konwencji zaadaptowano w XIX i XX wieku na cele muzealne wiele zamków w całej Europie, m.in. Castello Ursino w Katanii na Sycylii, słowacki Oravsky Hrad – górska twierdzę króla Beli IV, częściowo zachowany XIV-wieczny zamek królewski Kazimierza III w Sanoku czy siedmiogrodzki zamek Bran, wybudowany w latach 1377–1378 z inicjatywy Ludwika Węgierskiego.

Zamek Ursino w Katanii na Sycylii. Fot. *Luca Aless, D.p.*

Wielowiekowy i skomplikowany proces zmian programowych i przekształceń funkcjonalnych przeanalizowano na kilkunastu przykładach średniowiecznych warowni wzniesionych z fundacji Kazimierza III³ i szeregu zamków europejskich. Kolejne stulecia przynosiły zmiany funkcji warownych budowli obronnych na placówki muzealne, w tym i takich zamków kazimierzowskich jak: Będzin, Czorsztyn, Inowódz, Lublin, Łęczyca, Opoczno, Płock, Poznań, Przemyśl, Sandomierz, krakowski Wawel czy żupny zamek w Wieliczce były spowodowane ich burzliwą historią, potrzebami ich właścicieli oraz postępem w technikach prowadzenia działań oblężniczych, związanych z wprowadzeniem ciężkiej broni palnej.

³ Po nieopublikowanej analizie zachowanych lub częściowo zachowanych średniowiecznych zamków kazimierzowskich, można stwierdzić, że w znacznie większości są one obecnie siedzibami muzeów (18 obiektów), a 19 pozostałości po dawnych zamkach (zameczyska) zostało zabezpieczonych jako trwałe ruiny i udostępnione zwiedzającym jako chronione obiekty zabytkowe. Tym samym 37 z 55 XIV-wiecznych zamków i zameczysk pełni obecnie funkcje o charakterze muzeów – to ponad 65 % wszystkich i prawie 90% zachowanych zamków kazimierzowskich.

Zamek Oravsky Hrad. Fot. Wojsyl, D.p.

Zamek królewski w Sanoku. Fot. Lowdown, D.p.

Zamek Bran w Rumunii. Fot. *Vislupus, D.p.*

2. Zmiana militarnej funkcji zamków na muzea

Wyniki analiz omówiono na przykładzie dwóch wybranych obiektów wybudowanych w XIV wieku: kazimierzowskiego zamku w Niepołomicach i książęcego zamku w nadmorskim Darłowie. Obecnie oba zachowane zamki pełnią funkcje muzealne. W średniowieczu omawiane miejskie warownie pełniły zasadniczo głównie funkcję militarno-obronną. Pozostałe funkcje pomocnicze, jak funkcja rezydencjonalna, administracyjna, skarbową, celną, policyjno-porządkową, więzienniczą czy edukacyjno-kulturalno-religijną (kultową) były funkcjami uzupełniającymi. Ich funkcja obronna została utrzymana do połowy XVI wieku, a niektóre funkcje pomocnicze zostały rozszerzone o np. lokalne sądownictwo czy przechowywanie akt i dokumentów ziemskich z obsługującymi je kancelariami rejentalnymi. Wyraźniejsze zmiany programowo-funkcjonalne omawianych zamków zaczęły następować dopiero na początku XVII wieku, kiedy to na

skutek zmian w prowadzeniu wojen znacznie zmniejszyła się rola militarno-obronna zamków, a zaczęły dominować w nich funkcje administracyjne, mieszkalne i gospodarcze. Opisowy i graficzny zarys procesu zmian funkcji dwóch omawianych średniowiecznych zamków w okresie ponad sześciu stuleci przedstawiono w formie tabeli kilku schematów graficznych poniżej⁴.

2.1. Zamek w Darłowie

Po długim okresie niepokojów nastąpił dłuższy okres pokoju. Do darłowskiego portu zawijało wówczas rocznie ponad 100 morskich okrętów, co świadczyło o pomyślnym rozwoju miasta. Rezydujący w Słupsku książę pomorski Bogusław V⁵ docenił strategiczne położenie i korzyści płynące z dynamicznego rozwoju Darłowa. Niebawem po przejęciu ziemi darłowskiej książę Bogusław V w 1352 roku kupił od darłowskiej mieszczyki Elżbiety von Behr za 1500 marek przymiejską wyspę i przystąpił do budowy murowanego zamku z masywną, graniastą wieżą bramną o charakterze wieży ostatecznej obrony. W wieży tej usytuowano zamkową kaplicę, skarbiec i pomieszczenia zamkowej straży. Bezpośrednio przy wjeździe, w narożniku południowo-zachodnim, wzniesiono piętrowy, w pełni podpiwniczony dwutraktowy dom mieszkalny. Mieściły się w nim na piętrze prywatne izby mieszkalne księcia. W narożniku południowo-wschodnim zlokalizowano również piętrowy, także w pełni podpiwniczony dom z pomieszczeniami mieszkalnymi dworzan i służby. Nieco później wzdłuż muru wschodniego rozpoczęto budowę obiektu mieszczącego na parterze wielką reprezentacyjną Salę Rycerską. Narożnik północno-wschodni zajmował trzykondygnacyjny budynek z pomieszczeniami dla stałej załogi zamku.

⁴ Tabele i schematy z przedstawieniami przekształceń programowo-funkcjonalnych zamku Kazimierza III Wielkiego w Niepołomicach zostały opracowane przez autora przy współpracy dr inż. arch. Joanny Longa w 2011 r.

⁵ Książę Bogusław V (ur. 1317/1318 r. – zm. w okresie 3 II–24 IV 1374 r.) okres panowania od 1332 do 1374 r.; mąż Elżbiety, córki Kazimierza Wielkiego. Zawarł m.in. antykrzyżacki sojusz z królem Kazimierzem III Wielkim oraz układ podpisany przy udziale cesarza Karola IV Luksemburskiego i króla polskiego Kazimierza III Wielkiego, w którym książęta meklemburscy zrzekli się pretensji do ziemi wkrzańskiej i rugijskiej. Jego syn Kazimierz IV Słupski zwany Każko, wnuk Kazimierza III Wielkiego był protegowanym przez króla do polskiej korony.

PROCES ZMIAN PROGRAMOWO-FUNKCJONALNYCH ZAMKU W DARŁOWIE OD XIV DO XXI WIEKU (budowany w latach 1352–1372)				
NAZWA ZAMKU (data budowy) średniowieczne główne funkcje zamku	FUNKCJE ZAMKU od 1. połowy xvii w. do końca xviii w. (okres po „potopie” szwedzkim)	FUNKCJE ZAMKU XIX w. (okres po I rozbiórce Polski) stopniowa rewitalizacja kultury i zwyczajów średniowiecznych	FUNKCJE ZAMKU w XX w. (druga połowa XX w. po upaństwowieniu wszystkich zamków)	FUNKCJE ZAMKU w XXI w. (czasy obecne) stan techniczny obiektu
2. połowa XIV w. – główna siedziba książąt słupskich z dynastii Gryfitów pomorskich; refugium dla mieszkańców miasta i okolicy; koniec XIV w.- rozbudowa o skrzydło wschodnie z reprezentacyjnymi pomieszczeniami zamku; 1449–1459–główna pomorska siedziba zdetronizowanego króla Danii, Szwecji i Norwegii, księcia słupskiego Eryka I Pomorskiego; budowa skrzydła zachodniego i „Sali Rycerskiej” w skrzydle wschodnim; przed 1480 r.- rozebrano skrzydło zachodnie; na jego miejscu z inicjatywy księżnej Zofii wybudowa nowy, trzykondygnacyjny budynek mieszkalny; 1523–1538- zimowa rezydencja księcia Barnima IX Pobożnego.	Późniejsze przekształ- cenia funkcjonalne zamku nie są źródłowo udokumen- towane; po 1720 r.-pomiesz- czenia zamku wykorzystano na siedziby pruskich urzędów i na magazyny. Książęcy zamek Gryfitów pomorskich w Darłowie nigdy nie został zniszczony.	1807–1808- w pomiesz- czeniach zamku funkcjo- nował francuski szpital wojskowy. Po 1833 r.- był siedzibą pruskich sądów i więzienia.	1930 r.- z inicjatywy miłośnika Darłowa, Karla Rosenowa, w salach zamku otwarto lokalne muzeum historyczne. Po 1945 r.-upaństwowio- ny zamek został przejęty przez Skarb Państwa PRL. W 1988 r.- po wielolet- nim remoncie w zamku otwarto Muzeum Zamek Książąt Pomorskich.	Jako muzeum regionalne dawny odrestaurowany Zamek Książąt Pomorskich jest w pełni dostępny dla zwiedzających. Wysoka wieża główna średnio- wiecznego zamku stanowi punkt widokowy. Zamek w Darłowie znajduje się w dobrym stanie technicznym.

Zamek książąt pomorskich w Darłowie. Fot. Jerzy Strzelecki, D.p.

Na początku XV wieku kolejny książę pomorski Barnim V przeniósł główną siedzibę księstwa z Darłowa do Słupska. Od tego czasu darłowski zamek był już tylko czasową rezydencją książąt słupskich. W latach 1449–1459 w zamku spędził ostatnie 10 lat swojego życia adaptowany przez duńską królową Małgorzatę, prawnuk króla Danii Waldemara IV Odnowiciela, książę słupski z dynastii Gryfitów, Eryk I Pomorski (1384–1459). Urodzony w darłowskiej warowni książę Eryk w wyniku Unii Kalmarskiej (1397), został królem Danii, Szwecji i Norwegii. W 1437 roku uciekł z Kopenhagi, a po formalnej detronizacji w 1440 roku został korsarzem i przez ponad 12 lat napadał i łupił statki kupieckie i porty leżące na wybrzeżach Skandynawii. Ze zgromadzonymi, ponoć bardzo cennymi skarbami, w 1449 roku powrócił do rodzinnego Darłowa, gdzie rezydował przez 10 lat. W tym okresie wzbogacono program użytkowy i wewnętrzny wystrój darłowskiego zamku. Między innymi w latach 1449–1453 powstało piękne gwiaździste sklepienie Sali Rycerskiej oraz nowe dwukondygnacyjne skrzydło zachodnie. Przed 1480 rokiem rozebrano wybudowane przez Eryka I skrzydło zachodnie i na jego miejscu z inicjatywy księżnej Zofii z dyna-

stii Gryfitów wybudowano nowy, trzykondygnacyjny budynek mieszkalny. W piwnicach i przyziemiu nowego skrzydła zachodniego mieściły się izby gospodarcze, a na dwóch piętrach umieszczono reprezentacyjne apartamenty książęce i pomieszczenia dworskie. W latach 1523–1538 książę pomorski Barnim XI przebudował gotycką warownię na okazałą renesansową rezydencję. Istniejące skrzydło północno-wschodnie podwyższono o dwie kondygnacje. Na pierwszym piętrze tego skrzydła powstała reprezentacyjna sala, a na II piętrze zespół komnat mieszkalnych. Gotycko – renesansowy zamek w ostatecznej formie składał się z trzech skrzydeł i wysokiej wieży bramnej. Przepychem wyposażenia mógł równać się z niektórymi europejskimi rezydencjami władców tamtych czasów.

Około 1571 roku, za panowania kolejnego księcia pomorskiego - Jana Fryderyka XII, od strony północno-zachodniej został dostawiony do lica murów renesansowy budynek bramny z nową bramą od strony miasta. W przyziemiu po obu stronach przejazdu bramnego mieściły się pomieszczenia gospodarcze i strażnicze. Na piętrze nowego budynku umieszczono tzw. małą jadalnię, a na drugim piętrze książęcą sypialnię. Przypuszcza się, że na najwyższej kondygnacji znajdowała się zamkowa pracownia krawiecka. W 1624 roku po wielkim pożarze miasta odbudowę częściowo spalonego zamku przeprowadził ostatni z rodu pomorskich Gryfitów, książę Bogusław XIV. W skrzydle wschodnim, w dawnej Sali Rycerskiej, umieszczono poświęconą w 1639 roku kaplicę zamkową pod wezwaniem św. Elżbiety. Z zachowanych dokumentów wynika, że wnętrza darłowskiego zamku były wówczas ozdobione cennymi obrazami takich wielkich mistrzów jak: Lucas Cranach, Albrecht Dürer czy Hans Holbein. W 1654 roku po śmierci ostatniej rezydentki Darłowa, księżnej Elżbiety Gryfitki, darłowski zamek przeszedł w ręce brandenburskich sukcesorów. W latach 1679 i 1680 zamek dwukrotnie płonął. Budynki zamku znacznie ucierpiały, a zamek przestał pełnić funkcje rezydencjonalne. Wszystkie zgromadzone w nim cenne dzieła sztuki, meble i sprzęty wywieziono, prawdopodobnie do innych, niemieckich siedzib Hohenzollernów. W zachowanych pomieszczeniach zamku urządzono biura pruskiej administracji i magazyny. Około 1750 roku zachowaną część skrzydła wschodniego zamku przeznaczono na magazyn soli. W czasie wojen napoleońskich w latach 1807–1808 w pomieszczeniach zamku funkcjonował francuski szpital wojskowy. Po moskiewskiej klęsce Francuzów zamek służył jako magazyn zboża. W 1833 roku rozebrano zniszczone skrzydło zachodnie oraz górne kondygnacje

skrzydła wschodniego. Część dawnej budowli adaptowano na siedzibę sądu, magazyn zboża i więzienie. W następnych latach w zamku funkcjonował m.in. szpital, magazyny i nadal lokalny sąd. Po 1840 roku darłowski zamek po długich procesach własnościowych znalazł się w posiadaniu królów Danii. Dopiero w 1929 roku z inicjatywy miłośnika Darłowa, Karla Rosenowa, za zgodą ówczesnego właściciela, króla Danii Chrystiana X z dynastii Glücksburg'ów, przystąpiono do remontu gotyckiego zamku. Pierwsze muzeum otwarto 1 lipca 1930 roku. W trakcie II wojny światowej zamek nie został zniszczony. Już 1 lipca 1945 roku uruchomiono ponownie darłowskie muzeum. Od dnia 22 października 1988 roku muzeum funkcjonuje jako Muzeum – Zamek Książąt Pomorskich.

Sale zamku w Darłowie. Fot. Kapitel, D.p.

2.2. Zamek w Niepołomicach

Budowę obiektu obronnego w Niepołomicach w jego pierwotnej formie ukończono przed 10 sierpnia 1349 roku. Królewski zamek przetrwał w znacznie zmienionej formie do czasów obecnych. Ze względu na swoje położenie i niewielkie strategiczne znaczenie nigdy nie został zburzony w czasie działań wojennych. Obrys zewnętrzny budowli przez prawie 7 stuleci zmienił się tylko nieznacznie, choć forma uległa dość istotnym przeobrażeniom. Najciekawsze zmiany nastąpiły w sferze programowo-funkcjonalnej. Pierwotna murowana budowla była obiektem obronnym jedynie z czasową rezydencją władcy, ale także ekspozyturą lokalnej administracji zarządzającej królewskim majątkiem podrzęctwa i siedzibą służb porządkowych. Znaczną część przyziemia zajmowały stajnie i pomieszczenia zaplecza gospodarczego (kuchnia, spiżarnia i magazyny żywności). Pierwsza znacząca rozbudowa zamku nastąpiła w latach 1525–1531, przypuszczalnie z inicjatywy króla Zygmunta I Starego.

Ówczesny zarządzający zamkiem starosta niepołomicki Jan Michał Czuryło herbu Radwan rozpoczął przebudowę warowni na nowożytną, renesansową siedzibę monarchy. Średniowieczną budowlę przekształcono w rezydencję składającą się z czterech piętrowych skrzydeł, które otaczały wewnętrzny dziedziniec o kształcie zbliżonym do kwadratu. Dominująca w XIV i XV wieku funkcja obronna była stopniowo zastępowana funkcją rezydencjonalno-mieszkalną, administracyjną i porządkową, obsługiwaną przez rozbudowane zaplecze gospodarcze (kuchnie, piekarnia, magazyny, lodownia itp.). W nowej rezydencji pojawiły się reprezentacyjne sale, w których król udzielał audiencji, przyjmował poselstwa i sprawował sądy. Badacz Janusz Bogdanowski twierdził, że już w XVI wieku przy niepołomickim zamku, zapewne z inicjatywy królowej Bony, założono włoski ogród o charakterze rekreacyjnym.

W latach 1551–1571, zaraz po pożarze, przypuszczalnie z inicjatywy ostatniego z dynastii Jagiellonów, Zygmunta II Augusta, królewska rezydencja w Niepołomicach została odbudowana i nadbudowana o jedną kondygnację. Ważną funkcją obiektu stały się wykwintnie wyposażone apartamenty królewskie i starościńskie, reprezentacyjne sale pełniące

PROCES ZMIAN PROGRAMOWO-FUNKcjONALNYCH ZAMKU W NIEPOŁOMICACH OD XIV DO XXI WIEKU (Zbudowany w latach 1340–1349)				
NAZWA ZAMKU (data budowy) średniowieczne główne funkcje zamku	FUNKCJE ZAMKU od 1. połowy XVII w. do końca XVIII w. (okres po „pociepie” szwedzkim) data zniszczenia obiektu	FUNKCJE ZAMKU W XIX W. (okres po I rozbiorze Polski) stopniowa rewitalizacja kultury i wyuczajów średniowiecznych	FUNKCJE ZAMKU W XX W. (druga połowa XX w. po upaństwowieniu wszystkich zamków)	FUNKCJE ZAMKU W XXI W. (czasy obecne) stan techniczny obiektu
XIV w. - podkrakowska, obronna rezydencja królewska; siedziba podrządcy; refugium dla mieszkańców miasta. Po 1386, w czasach panowania króla Władysława II Jagiełły, królewski zamek pełnił funkcję zamku myśliwskiego. Od 1546 siedziba starosty niepołomickie- go i podkrakowska, letnia rezydencja królewska. W 1586 zamek utracił status letniej rezydencji królewskiej.	Od 1635 r. prywatna rezydencja magnacka królewskich starostów z rodu Lubomirskich. Po I rozbiorze Polski (1772) w zamku były austriackie koszary.	Po 1825 r. austriacki wojskowy szpital (lazaret); w 1856 r. szpital zlikwidowano, a zamek zamieniono na wojskowe urzędy i mieszkania dla różnych urzędników. W 1901 r. w części pomieszczeń zamku funkcjonował sąd.	W okresie międzywojen- nym różne państwowe urzędy: urząd pocztowy, posterunek policji, oddział Sądu Okręgowe- go, biura nadleśnictwa i świetlica Związku Strzeleckiego. Po II wojnie światowej w znacjonalizowanym obiekcie funkcjonowało liceum ogólnokształcące, urząd pocztowy i izba porodowa. W latach dziewięćdziesią- tych XX w. zamek odrestaurowano z przeznaczeniem na muzeum i centrum kultury.	W zamku funkcjonuje Muzeum Niepołomickie, Muzeum Amatorskiej Twórczości Plastycznej i Muzeum Etnograficzno- Przyrodnicze oraz centrum kultury, galeria wystawieni- cza malarstwa, której otwarte krużganki stanowią jej część; centrum konferencyjne. W zamku mieści się także Urząd Stanu Cywilnego; restauracja, niewielki, stylowy hotel z kawiarnią; biura obsługi imprez kulturalnych. Zamkowy dziedziniec jest wykorzystywany jako otwarta scena z widownią; Zamek w Niepołomicach znajduje się w dobrym stanie technicznym.

Zamek królewski w Niepołomicach. Fot. *Albin Marciniak, D.p.*

różne funkcje o charakterze państwowym i administracyjnym. W niepołomickim zamku odbywały się królewskie audyencje, posiedzenia Rady Królewskiej, sejmiki, zjazdy szlachty, królewskie sądy itp. W XVI-wiecznym zespole były komnaty mieszkalne dla gości. W rezydencji znajdowała się także obszerna kaplica. Część funkcji obsługujących zamek znalazło się poza czterokrzydłowym budynkiem (stajnie, piekarnia, browar, młyn).

W czasie „potopu szwedzkiego” wyposażenie wnętrza królewskiej rezydencji zostało całkowicie zdewastowane i rozkradzione. Szwedzi demonstrowali i wywozili z zamku nawet piece kaflowe, kominki i inkrustowane posadzki, nie mówiąc o wyposażeniu ruchomym. Po „potopie” na wiele lat królewski zamek stał się ruiną. Dopiero po zakończeniu wojny północnej, na początku XVIII wieku nastąpiła jego odbudowa. Funkcje mieszkalne, reprezentacyjne i administracyjne nowej siedziby starościńskiej zlokalizowano na pierwszym i drugim piętrze, natomiast na parterze i w częściowym podpiwniczeniu skupiono funkcje gospodarcze, magazynowe i porządkowe z niewielkim aresztem. W 1772 roku po pierwszym rozbiórze Polski Niepołomice zajęli Austriacy. W 1785 roku w opuszczonym zamku urządzono austriackie koszary. Na przełomie XVIII i XIX wieku austriackie koszary strawił pożar, po którym obniżono wszystkie skrzydła o jedną kondygnację. W 1825 roku część koszar zamieniono na lazaret, a resztę pomieszczeń przeznac-

czono na różne funkcje administracyjne austriackiej armii. W 1856 roku wojskowy szpital przebudowano na biura austriackiej administracji i lokalnego sądu. W pomieszczeniach parteru funkcjonowały stajnie i magazyny.

Po odzyskaniu w 1918 roku niepodległości, w okresie międzywojennym, w częściowo zdewastowanej budowli funkcjonowały: urząd pocztowy, posterunek policji, oddział Sądu Okręgowego, biura nadleśnictwa i świetlica Związku Strzeleckiego. Po II wojnie światowej w wyniku nacjonalizacji obiekt stał się własnością Skarbu Państwa Rzeczypospolitej Polski i przeszedł kolejne zmiany programowo-funkcjonalne. Do 1982 roku w zamku funkcjonowało niepołomickie liceum ogólnokształcące i poczta, a do 1990 – izba porodowa. Z kolejnych zmian programowo-funkcjonalnych wynikały różne, często bardzo destrukcyjne przebudowy. Paradoksalnie jednak kazimierzowski zamek przetrwał dzięki temu, że przez ponad 600 lat cały czas był użytkowany, w odróżnieniu od innych obiektów, które opuszczone, popadały w ruinę i często ulegały znacznym lub całkowitym rozbiórkom.

Dopiero pod koniec XX wieku znacznie przebudowany i zniszczony obiekt został z funduszy publicznych odrestaurowany w kształcie zbliżonym do rezydencji z 2. połowy XVI wieku. Do pomieszczeń zamku wprowadzono nowe funkcje: Muzeum Etnograficzno-Przyrodnicze i Muzeum Amatorskiej Twórczości Plastycznej. W obiekcie znalazło swoją stałą siedzibę niepołomickie centrum kultury z galerią wystawienniczą i zespołem sal konferencyjnych oraz z obsługującymi gości restauracją, kawiarnią i niewielkim hotelem. W pomieszczeniach zamku urządzono też lokalny Urząd Stanu Cywilnego. Pięknie odrestaurowany zamkowy dziedziniec jest wykorzystywany jako scena z widownią na wolnym powietrzu. O ile historyczne przebudowy i rozbudowy obiektu funkcjonalnie związane były z królewską, najpierw obronną, a od XVI wieku mieszkalną rezydencją, o tyle ostatnie XVIII- i XIX-wieczne przebudowy całkowicie zmieniły program obiektu (koszary, szpital, urzędy). Koniec XX wieku przyniósł przekształcenie odrestaurowanego zamku na ogólnodostępne funkcje społeczno-kulturalne. Z zamkniętego obiektu obronnego niepołomicki zamek stał się ważnym dla lokalnej społeczności i turystów otwartym, dostępnym dla wszystkich obiektem.

Wystawiennicze wnętrza zamku królewskiego w Niepołomicach.
Fot. *Albin Marciniak, D.p.*

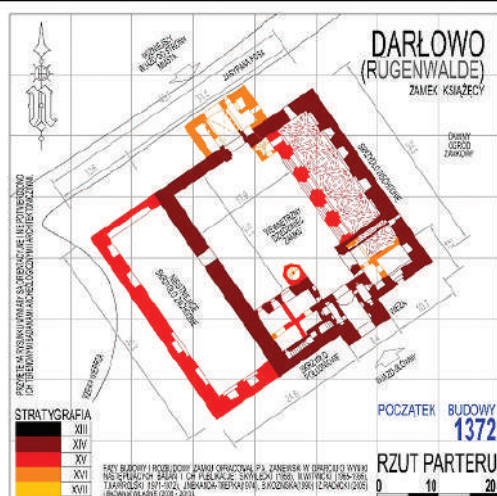

Wystawiennicze wnętrza zamku królewskiego w Niepołomicach.
Fot. Albin Marciniak, D.p.

3. Adaptacje zamków na muzea

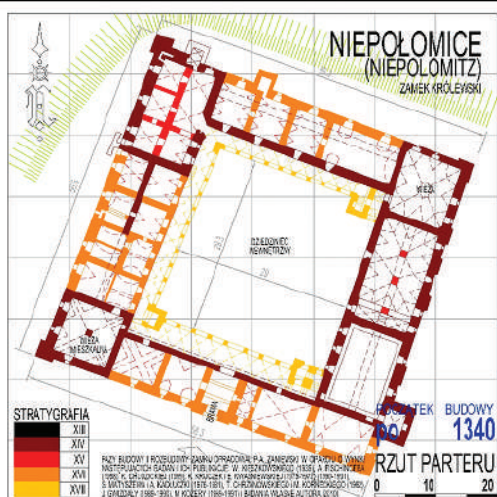
Adaptacje i przebudowy średniowiecznych budowli na cele muzealne są dla inwestorów nie tylko sposobem na uniknięcie części kosztów, które wiązałyby się z budową nowego obiektu muzealnego, ale pozwalają znacznie przyspieszyć inwestycję unikając długotrwałych procedur lokalizacyjnych. Przyczyną przekształcania historycznych budowli w placówki muzealne jest także nadrzędna potrzeba utrzymania zagrożonego zabytkowego obiektu architektonicznego. Miasta dysponujące niewykorzystanymi przestrzeniami w zabytkowych, z reguły atrakcyjnie zlokalizowanych średniowiecznych zamkach, nierzadko decydują się na ich adaptację na cele muzealne. Współczesna aranżacja starych wnętrz przynosi prawie zawsze interesujące efekty architektoniczne i estetyczne. Tym bardziej, że funkcja muzealna nie jest uciążliwa dla obiektu o wartości historycznej, pomimo, że czasami zmusza do ingerencji w zabytkową strukturę. Racjonalne ingerencje techniczne są jednak niezbędne, aby obiekt mógł funkcjonować w dzisiejszych warunkach. Współczesne muzea wymagają rozbudowanej aparatury technicznej, służącej ochronie przed kradzieżą czy wandalizmem, ochronie przeciwpożarowej, specjalistycznej klimatyzacji (zachowanie odpowiedniej wilgotności, czystości i temperatury powietrza w przypadku bardzo wrażliwych eksponatów, a także zapewnienie komfortu zwiedzającym) i dostosowanego do potrzeb eksponatu oświetlenia, gdy np. eksponowanie niektórych cennych rękopisów, grafik, rysunków czy obrazów wymaga całkowitej izolacji od wpływu promieni naturalnego światła słonecznego.

Plany czworobocznych zamków w Darłowie i w Niepołomicach ze strategią przedstawiono w tej samej porównywalnej skali na poniższych rysunkach.

Plany czworobocznego zamku
ze stratygrafią w Darłowie.

Oprac. *Autor*

Plany czworobocznego zamku
ze stratygrafią w Niepołomicach.

Oprac. Autor

Z zapisów tabeli, jak i z przedstawionych schematów graficznych, wynika, że dzieje zmian funkcjonalnych w omawianych, czworobocznych budowlach obronnych są relatywnie podobne. Zamki, które nie zostały zbu-

rzony w czasie XVII-wiecznych wojen, w zasadzie przetrwały do czasów współczesnych. Przedstawione schematy przekształceń funkcjonalnych pozwalają na stwierdzenie, że funkcje obronne średniowiecznych zamków zaczęły stopniowo zanikać już w XVI wieku, około 150 lat po wprowadzeniu ciężkiej broni palnej. W obu analizowanych przykładach przekształcenia w reprezentacyjne rezydencje władców następowały stopniowo od początków XVII wieku, jeszcze przed wyniszczającymi wojnami siedemnastego stulecia. Tragiczna w dziejach Europy wojna trzydziestoletnia (1618–1648) przyniosła likwidację Księstwa Gryfitów pomorskich (1637), jak również wielu księstw Śląska, a koniec XVIII wieku, to rozbiory Królestwa Polskiego (1772–1795). Dotychczasowi właściciele obu analizowanych obiektów obronnych, ale w większości i innych zamków usytuowanych na terenie obecnej Polski, albo przestali istnieć (dynastie królewskie czy książęce), albo zostali pozbawieni majątku trwałego. Zamki królewskie przejęły administracje zaborców, a zamki książęce na Pomorzu urzędy najpierw brandenburskie i szwedzkie, a po 1720 roku pruskie. Oba omawiane w artykule zespoły obronne były wówczas okradane, a następnie eksploatowane na różne cele. Funkcje analizowanych budowli zmieniały się zależnie od bieżących potrzeb ich administratorów. W XIX wieku w dawnych strukturach obronnych umieszczano m.in. koszary, lazarety, lokalne sądy, areszty, więzienia czy magazyny zbożowe. Zmieniające się funkcje wymagały często drastycznych zmian w ich strukturach budowlanych, co prowadziło do znacznych dewastacji.

Dopiero w XX wieku wielokrotnie przebudowane zamki stały się przedmiotem zainteresowania historyków i badaczy architektury. W murach zamku w Darłowie już w 1930 roku otwarto muzeum historii miasta i regionu. Zamek w Niepołomicach na wprowadzenie funkcji muzealnych musiał czekać do 1990 roku, by pod koniec XX wieku część jego pomieszczeń przeznaczono także na funkcje muzealne.

4. Muzea w średniowiecznych zamkach

Można stwierdzić, że już w późnym średniowieczu niektóre zamki na swój sposób były „muzeami”. To właśnie w nich przechowywano insygnia i skarby koronne (warownia w Chęcinach – w XIII–XIV wieku, zamek

w Nowym Korczynie – w XV wieku, książęce zamki w Szczecinie czy Słupsku), a także królewskie, książęce czy biskupie kolekcje dzieł sztuki. Także w czasach nowożytnych w starych zamkach przechowywano wspaniałe i bardzo cenne artefakty. Zbiory dzieł sztuki umieszczane w zamkach były pierwszymi muzeami, przeznaczonymi co prawda dla bardzo wąskich kręgów, ale często na ich bazie powstawały już od XVIII wieku pierwsze muzea dostępne publicznie. W ciągu ostatnich dwóch stuleci większość z nich przekształcono w profesjonalne jednostki muzealnicze z pracowniami badawczymi, konserwatorskimi, bibliotekami naukowymi itp. Obecnie zachowane i odrestaurowane zamki jako relikty historii są doskonałym tłem do prezentowania historii, znalezisk archeologicznych czy pamiątek związanych z danym miejscem. Taki sposób prezentacji artefaktów jest najkorzystniejszy z punktu widzenia dydaktyki, ponieważ pozwala na pokazywanie młodziemu eksponatów w szerszym kontekście. Wnętrza zamku są autentycznym, pochodzącym często z tego samego okresu historycznego, tłem dla eksponowanych dzieł.

Zamki jako państwowe obiekty dostępne publicznie stanowią atrakcję turystyczną, ponieważ jako pozostałość minionych wieków same w sobie są także eksponatami. Ponadto służą one lokalnej społeczności w budowaniu tożsamości i jej identyfikacji z miejscem czy okolicą. Często są też miejscem organizacji różnorodnych imprez i animacji związanych z historią zamku czy miejscowości (współczesne inscenizacje bitew, turnieje rycerskie, pikniki historyczne, pokazy z cyklu „światło i dźwięk”), a także miejscem organizacji historycznych sesji i konferencji naukowych, pokazów, prezentacji czy spotkań towarzyskich. Wzbogacenie zamkowego muzeum o funkcje edukacyjno-kulturalne (biblioteki, mediateki, sale konferencyjne), a także funkcje komercyjne: sklepiki z pamiątkami, specjalistyczne księgarnie, restauracje i kawiarnie czy niewielkie, stylowe hoteliki, pozwala na sprostanie ciągle rosnącym bieżącym kosztom eksploatacyjnym obiektu.

Można zadać pytanie, czy w związku z rozwojem technik prezentowania poprzez Internet elektronicznych informacji wizualnych tradycyjne muzea funkcjonujące w starych zamkach przestaną być potrzebne? Podobne pytanie stawiano już na początku XX wieku: czy w dobie fotografii i licznych reprodukcji starych dzieł tradycyjne galerie prezentujące oryginalne obrazy nie staną się zbędne? Czas pokazał, że te prognozy nie sprawdziły się, a wręcz przeciwnie – liczne reprodukcje cyfrowe i ich po-

wszechna dostępność spowodowały wzrost zainteresowania sztuką, a także podniosły wartość bezpośredniego kontaktu z oryginalnym dziełem. Żadna reprodukcja nie oddaje w pełni rzeczywistych walorów autentycznego eksponatu, ponieważ przeżycie emocjonalne oglądającego realne dzieło nie daje się niczym zastąpić. Przechadzki po komnatach rzeczywistego zamku nie zastąpi zdjęcie czy wirtualne „zwiedzanie” wykreowane elektronicznie. Dowodem na to są tłumy gromadzące się codziennie na kilka godzin przed otwarciem wspomnianej Galerii Uffizi, madryckiego Muzeum Prado, Muzeum Watykańskiego czy przed londyńską National Gallery, a także niekończące się kolejki przed bajkowym pseudozamkiem Neuschwanstein u podnóża Alp.

Bibliografia

1. 1. Bochmer F., *Geschichte der Stadt Rügenwalde bis zur Aufhebung der alten Stadtverfassung (1720)*, Stettin 1900.
2. Chudzicka K., Zamek w Niepołomicach. Wstępna dokumentacja naukowo-historyczna, Kraków 1958–1959, mps.
3. Cekieruk Z., Hurlak K., Inwentaryzacja zamku z naniesieniem sposobu użytkowania pomieszczeń, Pracownia projektowa KOZK na Wawelu, 1966, aktualizacja 1972, mps.
4. Fischinger A., Zamek w Niepołomicach, Dokumentacja historyczno-architektoniczna (skrótowa), PKZ, Kraków 1958, mps, Archiw. PKZ Kraków.
5. Kiciński A., *Muzea-zagadnienia rozwoju i projektowania. Polska perspektywa*. Ofic. Wyd. Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2011.
6. Kieszowski W., *Dzieje budowy zamku w Niepołomicach za panowania Zygmunta Augusta (1550–1571)*, [w:] *Sprawozdanie z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego XXVIII*, Warszawa 1935.
7. Kozera M., *Kościół parafialny i zamek królewski w Niepołomicach 1340–1990*, Urząd Miasta i Gminy w Niepołomicach, Kraków 1994.
8. Kosińska B., *Siedemnastowieczny zamek książąt pomorskich w Darłowie w świetle inwentarzy*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1992, nr 4.

9. Longa J., Zaniewski P.A., *Od funkcji obronnej do muzealnej. Średniowieczny zamek w Niepołomicach jako przykład przekształceń funkcjonalnych w historycznej strukturze*, Referat wygłoszony na IV Konferencji Doktorantów Wydziałów Architektury, Szczyrk 10 IV 2010 r., „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Gliwice” 2012, Seria Architektura. nr 51. Nr kol. 1856.
10. Nekanda-Trepka J., *Zamek Bogusława V w Darłowie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1992, nr 4.
11. Nekanda-Trepka J., *Zamek w Darłowie – przyczynek do badań nad działalnością budowlaną księży pomorskich*, [w:] *Materiały z sesji Oddziału Szczecińskiego SHS w Zamku Królewskim w Warszawie, 21-22 XI 1986 r.*, Szczecin 1990.
12. Radacki R., *Die Fürstenburg in Rügenwalde/Pommern. Polnische Forschungsergebnisse*, „Burgen und Schlösser” 2005, nr 2.
13. *Zamek księży pomorskich w Darłowie. Przewodnik po muzeum*. Wyd. Muzeum w Darłowie 2004.
14. Zaniewski P., *Główne funkcje średniowiecznych zamków państwowych w XIV wieku na przykładzie warowni wzniesionych z fundacji Kazimierza III Wielkiego*, [w:] *Wydawnictwo pokonferencyjne Politechniki Warszawskiej*, Działdowo 2007.
15. Zaniewski P.A., *Zamki Kazimierza III Wielkiego w Królestwie Polskim (1333–1370). Zasady lokalizowania i budowania oraz dawne i współczesne funkcje*, Wyd. Architektury Politechniki Warszawskiej, Praca doktorska pod kierunkiem promotor prof. M. Brykowskiej.
16. Zaniewski P.A., *Zamki Kazimierza Wielkiego*, [w:] ARCO/InAltum, Kraków-Szczecin 2012.
17. Zaniewski P.A., *Zamki Księstwa Gryfitów Pomorskich w średniowieczu*, Referat wygłoszony 22-24 III 2013 r. na III Forum Architecturae Poloniae Medievalis w 2013 Krakowie, [w:] *Wydawnictwo pokonferencyjne Politechniki Krakowskiej*, Kraków 2013.

WALNE ZEBRANIE CZŁONKÓW STOWARZYSZENIA KRÓLA KAZIMIERZA WIELKIEGO

XVI walne zebranie członków SKKW odbyło się 22 czerwca 2022 roku w królewskim, kazimierzowskim Będzinie, który jest członkiem Stowarzyszenia od 2018 roku. W reprezentacyjnej Sali Wodzów w Pałacu Mieroszewskich, jednym z obiektów Muzeum Zagłębia w Będzinie, obradowali przedstawiciele kilkunastu miejscowości kazimierzowskich oraz członkowie indywidualni. Będzin w imieniu Łukasza Komoniewskiego – prezydenta miasta, reprezentowała, wiceprezydent Aneta Witkowska-Złocka. Spotkanie prowadził prezes Stowarzyszenia, burmistrz Kowala Eugeniusz Gołembiewski.

Prezydium zebrania. Od lewej: Aneta Witkowska-Złocka – wiceprezydent Będzina, prof. dr hab. Antoni Barciak – przewodniczący Kapituły Odznaczeń SKKW, Jan Klamczyński – wiceprezes SKKW, Anna Mackiewicz – wiceprezes SKKW, Eugeniusz Gołembiewski – prezes SKKW

Uczestnicy obrad walnego zebrania SKKW w Będzinie

Zebranie miało charakter sprawozdawczy. Prezes Stowarzyszenia przedstawił sprawozdanie z działalności merytorycznej w okresie od ubiegłorocznego XV walnego zebrania odbytego w Kowalu, skarbnik – Krystyna Pawlak sprawozdanie finansowe (Zał. 1) oraz Wojciech Rudziński – przewodniczący Komisji Rewizyjnej (Zał. 2) sprawozdanie wraz z wnioskiem o udzielenie absolutorium dla Zarządu. Uczestnicy po przeprowadzeniu dyskusji przyjęli w głosowaniach wszystkie zaprezentowane sprawozdania i udzielili Zarządowi absolutorium.

Dokonali również zmiany w Zarządzie SKKW. W miejsce Lecha Łbika (Bydgoszcz), który złożył rezygnację, wybrano Jana Szopińskiego z Bydgoszczy, który kilka lat temu już pracował w Zarządzie. Wśród wniosków na przyszłość podkreślono organizację w 2023 roku jubileuszu 15-lecia Stowarzyszenia oraz opracowanie i wydanie albumu „Grody króla Kazimierza Wielkiego”. Wstępnie postanowiono, że w przyszłym roku kolejne Walne Zebranie Członków SKKW odbędzie się w świętokrzyskim Szydłowie.

Po obradach i wspólnym posiłku uczestnicy zebrania zwiedzili barokowo-klasycystyczny pałac rodu Mieroszewskich, a następnie udali się na spacer po Będzinie, podczas którego odwiedzili średniowieczny Zamek Piastowski, kolejny obiekt Muzeum Zagłębia oraz wykonali pamiątkową fotografię przy skrzyni z Kazimierzem Wielkim, która niedawno stanęła na bulwarach rzeki Czarnej Przemszy, nieopodal Miejskiej i Powiatowej Biblioteki Publicznej.

Sprawozdanie z działalności SKKW składa Eugeniusz Gołembiewski – prezes SKKW

Uczestnicy obrad
walnego zebrania
SKKW w Będzinie

Sprawozdanie z finansów składa
Krystyna Pawlak – skarbnik SKKW

Na pierwszym planie Sławomir Brodziński
– członek Kolegium Redakcyjnego „Zapisek
Kazimierzowskich”

W dyskusji głos zabiera Arkadiusz Cie-
chański – członek Kolegium Redakcyj-
nego „Zapisek Kazimierzowskich”

Sprawozdanie z kontroli SKKW składa Woj-
ciech Rudziński – przewodniczący komisji
rewizyjnej

Głos zabiera
prof. dr hab.
Antoni Barciak

Od lewej: Stanisław Pawlak –
prezes łęczyckiego Oddziału
Towarzystwa Naukowego
Płockiego, Eugeniusz Go-
łembiewski – prezes SKKW,
Aneta Witkowska-Złocka –
wiceprezydent Będzina

E. Gołembiewski – prezes SKKW i Marcin
Łazarz – prezes Towarzystwa Przyjaciół
Będzina

Aneta Witkowska-Złocka – wiceprezydent
Będzina i Eugeniusz Gołembiewski – pre-
zes SKKW

Uczestnicy zebrania przed pałacem Miroszewskich po zakończeniu obrad

Tekst: Sławomir Brodziński (Będzin)

Fot.: Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY (Będzin)

Załącznik 1

Będzin, 22.06.2022 r.

SPRAWOZDANIE FINANSOWE SKARBNIKA STOWARZYSZENIA KRÓLA KAZIMIERZA WIELKIEGO ZA ROK 2021

Sprawozdanie dotyczy okresu od 1 stycznia 2021 roku do 31 grudnia 2021 roku i było badane przez Komisję Rewizyjną SKKW. Rok 2021 SKKW zamknęło bez zobowiązań z niewielkim zyskiem, a przychody wyniosły 30.370,00 zł.

Przychody Stowarzyszenia w okresie sprawozdawczym zostały utworzone ze składek członkowskich od miejscowości, szkół i instytucji oraz członków indywidualnych.

Statutowa wysokość rocznej składki wynosiła:

1. od miejscowości 1000,00 zł,
2. od placówki oświatowej lub instytucji 100,00 zł,
3. od członków indywidualnych 25,00 zł.

W 2021 roku SKKW liczyło 145 podmiotów tworzących przychody ze składek:

1. 28 miejscowości, które wniosły 27.000,00 zł wpłat członkowskich,
 - nie odnotowaliśmy wpłaty od Wiślicy,
 - 4 miejscowości (Lelów, Przemyśl, Sandomierz, Solec nad Wisłą) złożyły pisemną rezygnację z członkostwa i nie wniosły już opłat,
 - ponownie wstąpiła do Stowarzyszenia Wąwolnica.
2. 23 szkoły, fundacje, stowarzyszenia itp., które wniosły 1.900,00 zł:
 - 3 placówki nie wniosły wpłat (LO im. Kazimierza Wielkiego w Warszawie, I Pomorska Brygada Logistyczna im. Króla Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Szkoła Podstawowa im. Kazimierza Wielkiego w Szpetalu Górnym),
 - 6 podmiotów poinformowało o rezygnacji z członkostwa (Fundacja im. Kazimierza Wielkiego w Lublinie, Fundacja Rozwoju Bochni i Regionu, Gimnazjum im. Kazimierza Wielkiego w Częstochowie, SP im. Kazimierza Wielkiego w Lublinie, Zespół Szkół

w Busku Zdroju, Fundacja Rodziny Mieszkowskich w Krakowie).

3. 94 osoby indywidualne, które wniosły 1.470,00 zł:

- tylko 39 osób wpłaciło składki,
- wpłaty wynosiły od 25 zł do 100 zł i dotyczyły nie tylko 2021 roku, ale były opisywane też jako zaległe, a nawet jako przyszłe zobowiązania,
- 55 osób nie wniosło składek.

W roku 2021 nie odnotowaliśmy żadnych darowizn, które zgodnie ze Statutem SKKW mogą tworzyć przychody.

- Łącznie przychody Stowarzyszenia w roku 2021 wyniosły 30.370,00 zł.
- Koszty działalności wyniosły 24.147,65 zł.
- Pozostało 6.222, 35 zł.

Wszystkie wydatki SKKW – 24.147,65 zł były związane z działaniami statutowymi Stowarzyszenia, przede wszystkim:

- popularyzacją dorobku króla Kazimierza Wielkiego oraz rodzin królewskich okresu średniowiecza,
- popularyzacją wiedzy o okresie panowania Piastów,
- koordynacją współpracy i współdziałania jednostek samorządu terytorialnego w celach upowszechniania „kazimierzowskich” tradycji historycznych, kulturowych i gospodarczych.

Wydatki w szczególności dotyczyły :

- nagród przede wszystkim dla dzieci i młodzieży w organizowanych przez SKKW konkursach- 8.497,51 zł,
- druku „Zapisków Kazimierzowskich- 7.905,60 zł,
- zakupu znaczków pocztowych, prowizji itp.- 2909,14 zł,
- zakupu usług zleconych- 2722,00 zł,
- zakupu materiałów biurowych- 1.174,91 zł,
- zakupu domeny internetowej- 938,49 zł.

Sprawozdanie zostało złożone 22 czerwca 2022 roku w Będzinie podczas XVI Walnego Zebrania Członków Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego.

Krystyna Pawlak
(-) Skarbnik SKKW

Załącznik 2

SPRAWOZDANIE KOMISJI REWIZYJNEJ STOWARZYSZENIA KRÓLA KAZIMIERZA WIELKIEGO ZA 2021 ROK

Komisja Rewizyjna Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego działająca w składzie:

1. Wojciech Rudziński – przewodniczący
2. Andrzej Lewandowski – sekretarz
3. Arkadiusz Ciechalski – członek

Na zebraniu w Kowalu w dniu 10.06.2022 roku w obecności Agnieszki Szeffler – księgowej stowarzyszenia, sprawdziła działalność finansową Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego za rok 2021:

Członkami Stowarzyszenia są: 28 miast i miejscowości, 23 szkół i organizacji oraz 91 osób fizycznych.

Stan środków pieniężnych na początku roku 19.581,41 zł:

- stan środków na koncie BS w Kowalu na dzień 1.01.2021 – 18.500,65 zł,
- stan gotówki w kasie u skarbnika – 1.080,76 zł.

Przychody: 30.370,00 zł:

- składek członkowskich – 30.370,00 zł,
- darowizny pieniężne – 0,00 zł,
- wystawione rachunki – 0,00 zł.

Koszty: 24.147,65 zł:

- druk książek- 7.905,60 zł,
- zakup domen- 938,48 zł,
- usługi (prace zlecone)- 2.722,00 zł,
- nagrody dla osób pracujących na rzecz Stowarzyszenia- 3.497,51 zł,
- nagrody na konkursy- 5.000,00 zł,
- zakup materiałów i wyposażenia- 1174,91 zł,
- delegacje- 0,00 zł,
- prowizje i opłaty pocztowe- 2.909,51 zł.

Należności niepłaconych składek za 2021r. – 2.740,00 zł

(1000 zł + 3 x 100 zł + 48 x 30 zł = 2740 zł)

Stan środków pieniężnych na koniec 2021 r. wynosi: 24.723,00 zł:

– stan środków na koncie BS w Kowalu na dzień 31.12.2021 r.

– **24.723,00 zł**

(na podstawie wyciągu bankowego),

– stan gotówki w kasie u skarbnika – **0,00 zł**

Wynik finansowy za 2021 rok (przychody – koszty) **zamknął się zyskiem – 6.222,35 zł.**

Komisja Rewizyjna dokonała analizy dowodów księgowych i stwierdziła prawidłowość dokonywanych operacji finansowych i wydatków w roku finansowym 2021. Rachunki i dokumenty księgowe są prawidłowo opisane z celowością wydatków i zatwierdzone przez upoważnione osoby.

Komisja sprawdziła bilans SKKW na dzień 31.12.2021 roku oraz rachunek zysku i strat za okres 01.01. – 31.12.2021 roku.

Ponadto Komisja przeanalizowała wpłaty składek członkowskich za rok 2021 i stwierdziła zaległości:

– miast – 1,

– instytucji i szkół – 3,

– indywidualnych członków – 48.

Komisja Rewizyjna wnioskuje do Zebrania członków Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego o udzielenie absolutorium Zarządowi Stowarzyszenia za rok 2021.

Podpisy Komisji Rewizyjnej:

(-) Wojciech Rudziński

(-) Andrzej Lewandowski

(-) Arkadiusz Ciechalski

Kowal, dnia 10.06.2022 r.

PROJEKT „GRODY KRÓLA KAZIMIERZA WIELKIEGO”

Uprzejmie informujemy, że funkcjonujące od 2008 roku Stowarzyszenie Króla Kazimierza Wielkiego z siedzibą w Kowalu na Kujawach – miejscu urodzenia Króla – podjęło się opracowania i wydania ilustrowanego zdjęciami albumu (format A-4, ok. 300 str.) pod roboczym tytułem „**Grody króla Kazimierza Wielkiego**”.

W albumie zostaną zaprezentowane dokonania króla Kazimierza III Wielkiego w grodach z Nim związanych. Przedstawione będą także walory turystyczno-historyczne miast i miejscowości związanych z postacią bohatera publikacji oraz Jego czasami. Przedsięwzięcie to, po stronie Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego, ma charakter *non profit*.

Publikacja poparta rzetelną wiedzą naukową będzie miała charakter:

- albumowo-opisowy, w którym każdemu z miast/miejscowości będzie poświęcone kilka/kilkanaście stron. Dotyczyć to będzie nie tylko członków SKKW, ale też innych miast i miejscowości kazimierzowskich;
- dobór fotografii będzie odzwierciedlał architekturę oraz inne elementy urbanistyczne powstałe z inicjatywy Króla lub mające bezpośredni związek z czasami Jego panowania;
- przedstawienia obecnych walorów turystyczno-krajoznawczych.

Warstwa tekstowa, dotycząca każdego grodu kazimierzowskiego będzie istotnym uzupełnieniem wydawnictwa.

We wstępie do publikacji planujemy zaprezentować dokonania SKKW, ze szczególnym uwzględnieniem przedsięwzięć i imprez „kazimierzowskich” na terenie danej gminy. Wydawnictwo, oprócz formy drukowanej, będzie też przystosowane i dostępne na internetowej stronie SKKW.

Zachęcając do współpracy zwracamy się do Państwa z prośbą o nadsyłanie na adres kazimierzwielenki@kazimierzwielenki.pl fotografii z opisem (format jpg), które z Państwa punktu widzenia godne będą zamieszczenia w wydawnictwie, będąc też formą popularyzacji miejscowości związanej z Kazimierzem III Wielkim.

Zamknięcie projektu w zakresie gromadzenia materiałów kończy się z dniem 30 grudnia 2022 r. Prosimy także o zapoznanie się z naszą stroną www.kazimierzwielenki.pl

W sprawie wyjaśnień dotyczących powyższego zagadnienia prosimy zwracać się do kierownika projektu na adres z.zasada@poczta.fm

- Jednocześnie oświadczamy, że przepisy ustaw z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. 1994 Nr 24, poz. 83) oraz z 10.05.2018 r. o ochronie danych osobowych (Dz. U. 2018, poz. 1000) będą w całości respektowane.

BĘDZIN

Będzin, miasto królewskie, leży we wschodniej części województwa śląskiego, w Zagłębiu Dąbrowskim, będącym historycznym fragmentem zachodniej Małopolski, nad rzeką Czarną Przemszą, na Wyżynie Śląskiej. Jest miastem powiatowym – siedzibą powiatu będzińskiego. Należy do najstarszych miast Małopolski i województwa śląskiego o bogatej historii. Pełni rolę ośrodka handlowego, gospodarczego, administracyjnego i kulturalnego Zagłębia Dąbrowskiego. Obecnie w Będzinie na obszarze 37 km² na stałe mieszka ponad 50 tys. osób.

Hasło promocyjne miasta **„Będzin górą!”** znajduje odzwierciedlenie we wszystkich podejmowanych działaniach i realizowanych inwestycjach. Dlatego warto odwiedzić kazimierzowski Będzin. Poprzez swą różnorodność miasto zaspokoi najbardziej wybredne gusta. Turyści mogą rozsmakować się w bogatej historii, miłośnicy przyrody spędzić czas na łonie natury, a sportowcy realizować swoje pasje.

Fot. 1. Będzin z lotu ptaka. Fot. Monika Cygnarowska, „Twoje Zagłębie” (31.07.2017 r.)

ETYMOLOGIA NAZWY

Przywoływana od średniowiecza, w źródłach pisanych przybierała różną postać – Banden, Bandzen, Bandyen czy Bandin. Prawdopodobne jest, iż nazwa ma pochodzenie patronimiczne i została utworzona od imienia osadnika Będzimir lub Bendy. Inna z teorii mówi, iż źródłostów nazwy stanowi forma odmiany słowa być – bądź.

Jedna z często przytaczanych opowieści przypisuje utworzenie nazw okolicznych miejscowości królowi Kazimierzowi Wielkiemu, który przybywając na pogranicze Śląska i Małopolski wydawał polecenia podwładnym wskazując: mytu będzim (stąd Będzin), dalej stanie nasza czeladź (Czeladź), a gdy miejsca mało będzie (Małobądz), to reszta stanie za górą (Zagórze). Nazwa miasta wiązana jest także z rycerzem Benda, który – według legendy – nakazał okolicznym chłopom budowę warowni na wzgórzu, a o miejscu tym mawiano „Bendy dwór”, „Bendy zamek”.

W każdej legendzie jest ziarno prawdy. Przytoczone opowieści podkreślają długie dzieje istnienia miasta oraz związki z osobą króla Kazimierza Wielkiego, co znajduje potwierdzenie w faktach historycznych.

W czasie okupacji niemieckiej nazwę miasta zmieniono na Bendsburg.

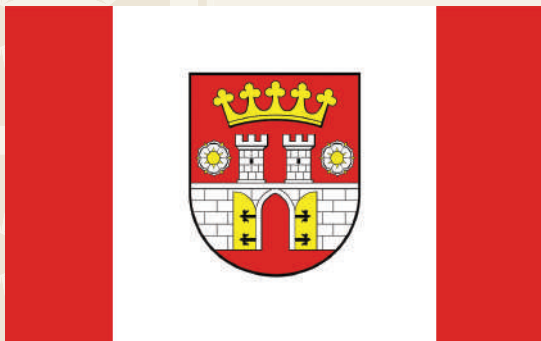
HERB

Fot. 2. Herb miasta Będzina

Herb powstał prawdopodobnie w XV wieku. Przedstawia w polu czerwonym mur srebrny fortecny z wrotami otwartymi złotymi i dwiema basztami flankowanymi, srebrnymi. Po bokach baszt na czerwonym tle znajdują się dwie białe róże sześciolistne. Baszty nakryte są złotą koroną szlachecką. W basztach wprowadzono po jednym wąskim otworze strzelniczym. Herb nawiązuje do obronnego znaczenia miasta i jego zasobności. Zaś korona wskazuje na powstanie miasta z woli królewskiej i pozostawanie dawniej własnością króla. Obecny wizerunek herbu miasta został zatwierdzony w 2001 roku.

FLAGA

Fot. 3. Flaga miasta Będzina

Flaga przedstawia na płacie prostokątnym, białym z dwoma pionowymi pasami czerwonymi po obu skrajach, herb miasta umieszczony centralnie. Proporcje flagi 5:8, pasy boczne szerokości 1/5 płata każdy. Flaga powstała w 2001 roku.

PIECZĘĆ

Fot. 4. Okrągły odcisk pieczęci miasta Będzina. Data powstania/znalezienia 1777 r. Muzeum Narodowe w Warszawie

Najstarszy przekaz pieczęci lakowej z herbem miasta pochodzi z XV wieku. Sama pieczęć nie przetrwała II wojny światowej. W okresie powojennym na pieczęciach urzędowych miasta widniało godło państwowe. Herb pojawiał się jedynie na pocztówkach i w wydawnictwach okolicznościowych, w wersji zbliżonej do obowiązującej obecnie, to jest z dwoma basztami.

HEJNAŁ

Miasto od 1999 roku posiada hejnał – utwór muzyczny, odgrywany w czasie świąt państwowych, uroczystości lokalnych, w dni wyznaczone przez prezydenta miasta oraz codziennie o godz. 12⁰⁰ z wieży zegarowej dworca kolejowego w centrum miasta.

SZTANDAR

Ma postać kwadratowego, dwustronnego płata materiału o wymiarach 100 cm x 100 cm, obszytego złotą frędzlą, przymocowanego do drzewca zwieńczonego głowicą, poniżej którego znajduje się szarfa z kokardą. Płat prawy przedstawia w polu czerwonym Orła Białego, godło państwa polskiego, w złotym wieńcu laurowym. Płat lewy przedstawia pośrodku srebrnego pola herb miasta Będzina, ponad herbem napis: BĘDZIN i daty: 1358-2013, pod herbem dewizę: NIE POZWÓLMY ZAGUBIĆ DZIEDZICTWA. Litery napisu są haftowane złotą nicią, wokół boków lewego płata umieszczona jest bordiura w postaci złotej linii. Szarfa jest w barwach narodowych biało-czerwonych. Głowica w formie Orła w stylizacji z czasów Kazimierza Wielkiego.

Fot. 5. Awers sztandaru Będzina

Fot. 6. Rewers sztandaru Będzina

Źródło: Załącznik Nr 2 do uchwały Nr II/2/2018 Rady Miejskiej Będzina z dnia 29 listopada 2018 r.

DZIEJE

Po raz pierwszy Będzin na kartach historii pojawił się w 1301 roku. Został wzmiankowany w dokumentach sołtysa Będzina Stanisława. Świadczy to o tym, że osada była typu wiejskiego i lokowano ją na prawie niemieckim. W 1349 roku pojawiła się informacja o Wiernku, burgrabim będzińskim. 5 sierpnia 1358 roku Kazimierz Wielki zezwolił Hinkowi Ethiopusowi na lokowanie pod zamkiem będzińskim miasta na prawie magdeburskim. W dokumencie lokacyjnym zostały zawarte prawa i obowiązki wójta i mieszczan. Kazimierz Wielki otoczył miasto murami, które łączyły się z zamkiem, tworząc jednolity system obronny. Z okresu lokacyjnego pochodzi również umiejscowienie będzińskiego rynku. Nie wyznaczono jednak w dokumencie lokacyjnym układu ulic oraz rynku, co może świadczyć, że istniały one wcześniej. O dobrej organizacji osady świadczy to, że jej mieszkańcy zostali zwolnieni na okres 6 lat z ciężarów wnoszonych na rzecz króla. Mieszczanie mogli przy budowie domostw korzystać z drzew rosnących w okolicznych lasach czy łowić ryby w Czarnej Przemszy, ale tylko za pomocą małych sieci. Wójt i mieszkańcy miasta zostali zobowiązani do udziału w wyprawach wojennych organizowanych przez władzę. Przykładowo w 1456 roku mieli dostarczyć wóz, 4 pieszych i 2 puszkarzy. W tym czasie na zamku stacjonowała załoga złożona z 2 strzelców i 2 pieszych.

Fot. 7. Będzin w granicach Korony Królestwa Polskiego. Mapa Wacława Grodzieckiego, druk 1592 r. Domena publiczna

Miasto swój największy rozkwit przeżywało w epoce jagiellońskiej, dzięki licznym przywilejom królewskim. Od Kazimierza Jagiellończyka otrzymało ono w 1484 roku przywilej ustanawiający prawo składu soli. W 1502 roku Aleksander Jagiellończyk potwierdził wszystkie przywileje miasta Będzina, a w 1506 roku uwolnił mieszczan od wszystkich ceł.

W 1565 roku Zygmunt August zezwolił na organizację pięciu targów rocznie, których tradycja przetrwała do dziś. W 1589 roku na będzińskim zamku toczyły się rokowania polsko-austriackie w związku z roszczeniami Maksymiliana Habsburga do korony polskiej. Zostały one zakończone podpisaniem traktatu bytomsko-będzińskiego. W XVI wieku istniała w mieście zorganizowana gmina żydowska z synagogą, łaźnią i kirkutem poza murami miejskimi. W czasie potopu oddziały szwedzkie wyrządziły w mieście niewielkie szkody. Najpoważniejszym zniszczeniom uległy pomieszczenia w górnym zamku. Nie odnotowano natomiast uszkodzeń w murach miejskich i budynkach. Zagrożenie było jednak realne, bowiem część mieszkańców schroniła się między innymi na Śląsku, a jakiś oddział szwedzki zrabował m.in. kielich z kościoła pw. św. Trójcy.

Po III rozbiorze Polski w 1795 roku Będzin na krótko znalazł się w granicach Królestwa Prus jako część Nowego Śląska, a od 1807 roku należał do Księstwa Warszawskiego. W 1810 roku Będzin wszedł w terytorium powiatu olkuskiego departamentu krakowskiego. Po kongresie wiedeńskim znalazł się on w województwie krakowskim (siedziba w Kielcach) Królestwa Polskiego. W 1867 roku Będzin stał się siedzibą powiatu będzińskiego, który został przydzielony do guberni piotrkowskiej. Rozpoczął się wtedy rozwój terytorialny miasta. Pod koniec XIX wieku poza granicami zabudowy miejskiej znalazła się większość budynków użyteczności publicznej. Zmusiło to władze miejskie do prób poszerzenia linii granicznej miasta. Na przeszkodzie stanął jednak wybuch I wojny światowej. Jednakże w 1915 roku włączono do Będzina dwie wsie wchodzące dotychczas do gminy Gzichów – były to Gzichów i Małobądz. Po zakończeniu działań wojennych miasto znalazło się w granicach II Rzeczypospolitej. W okresie tym nastąpił znaczny rozwój Będzina. W 1923 roku do miasta zostały przyłączone Ksawera, Warpie i Koszelew, które dotychczas znajdowały się w granicach Dąbrowy Górniczej.

W dniu 4 września 1939 roku rozpoczęła się niemiecka okupacja Będzina. Administracja niemiecka 21 maja 1941 roku zmieniła jego nazwę na **Bendsburg**. Pod koniec 1942 roku na terenie Warpia (Kamionka) Niemcy utworzyli getto dla ludności żydowskiej, które na początku sierpnia 1943 roku zostało zlikwidowane, a ludność wywieziona do obozów zagłady. 27 stycznia 1945 roku do Będzina wkroczyła Armia Czerwona.

Po zakończeniu działań wojennych miasto zaczęło się rozbudowywać. Odbudowano zamek, w którym urządzono Muzeum Zagłębia, powstały nowe duże osiedla mieszkaniowe (Syberka, Zamkowe na Gzichowie, Warpie-Wschód, Ksawera, Górki Małobądzkie).

W 1973 roku do Będzina przyłączono miasto Łagisza, a dwa lata później Grodziec, w wyniku czego obszar miasta wzrósł trzykrotnie. W 1992 roku od Będzina odłączono Wojkowice, które stały się samodzielnym miastem. Od lat 50. do 80. XX wieku powstało wiele zakładów przemysłowych, z elektrownią „Łagisza” na czele. Jednak w wyniku zmian ustrojowych oraz właścicielskich wiele z nich upadło.

Fot. 8. Panorama Będzina z wieży zamkowej.

Fot. Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY

Fot. 9. Elektrociepłownia „Będzin” S.A. Domena publiczna

Fot. 10. Bulwary nad Czarną Przemszą. Archiw. UM Będzin

Fot. 11. Hala Będzin Arena. Archiw. UM Będzin

WARUNKI PRZYRODNICZE

Obszary chronionego krajobrazu

Uchwałą Rady Miejskiej w Będzinie z 1993 roku powołano na terenie miasta trzy obszary chronionego krajobrazu o charakterze wyspowym, mające na celu zachowanie krajobrazów o wysokich wartościach ekologicznych i estetycznych oraz przywrócenia właściwej jakości środowisku naturalnemu i wykorzystaniu go do celów rekreacyjno-turystycznych:

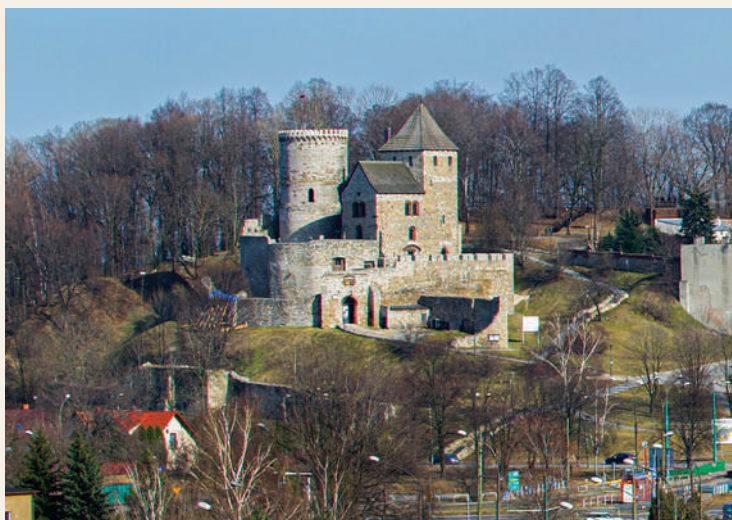
„Góra Zamkowa” – obejmuje wzgórze wraz z zamkiem i parkiem założonym w 1902 roku przez Jana Gęborskiego. Obszar ochrony przyrodniczej o powierzchni 6,22 ha został ustanowiony 23 czerwca 1993 roku. W okresie dwudziestolecia międzywojennego był odnawiany i wówczas utworzono park miejski z bramą wejściową obok dzisiejszego domu parafialnego. Pod Górą Zamkową istnieją podziemia o licznych walorach geologicznych oraz przyrodniczych. Przez obszar prowadzą szlaki turystyczne – Szlak Husarii Polskiej i Szlak Dwudziestopięciolecia PTTK;

„Góra Świętej Doroty” w Grodźcu – jest wzgórzem o wysokości 382 m n.p.m. na terenie miasta Będzina. Jej historia sięga czasów kultury łужицьkiej, kiedy to na wzgórzu znajdowała się osada mieszkalna i pogańskie miejsce kultu. Lokalizacja grodziska na wzgórzu z okresu wczesnego średniowiecza jest udokumentowana. Wzniesienie od strony południowo-zachodniej jest częściowo zabudowane. Na szczycie wzgórza usytuowany jest zabytkowy kościółek pw. św. Doroty z 1635 roku. Część wzgórza oraz jego okolice objęte są ochroną jako Obszar Chronionego Krajobrazu „Wzgórze Doroty”. Przez wzgórze prowadzi turystyczny Szlak Husarii Polskiej oraz europejski szlak Via Regia;

„Las Grodziecki” – jest kompleksem leśnym z łąkami i ostoją fauny leśnej, o areale 149,3 ha, usytuowanym pomiędzy dzielnicami Będzina: Grodziec, Łagisza i Gzichów. Jako obszar chronionego krajobrazu został utworzony 23 czerwca 1993 roku. Przez las przebiega czerwony Szlak Husarii, szlak rowerowy oraz przyrodnicza ścieżka dydaktyczna;

„Góra Parcina” – o wysokości 561 m n.p.m. w Grodźcu zwana jest Górą Szybowcową. W 1924 roku wybudowano na górze szybowisko wykorzystujące warunki naturalne. W latach 30. XX wieku rozpoczęła działalność

pierwsza w Zagłębiu Dąbrowskim szkoła szybowcowa. W czasie II wojny światowej szkolili się tam Niemcy. Po wojnie szkoła działała do 1948 roku. W okresie PRL-u, przez pewien czas hangar był wykorzystywany do celów gospodarczych. Obecnie na Parcinie znajdują się jego ruiny. W 2006 roku powstało Stowarzyszenie Miłośników Starych Szybowców i Samolotów „PARCINA”, które zajmuje się historią grodzieckiej szkoły szybowcowej.

Fot. 12. Wzgórze
Zamkowe.

*Fot. Wojciech
Borkowski
/FOTO BORKOWSCY*

Fot. 13. Góra
Świętej Doroty.
Domena publiczna

Fot. 14. Las
Grodziecki.
Domena publiczna

Fot. 15. Góra
Parcina z lotu ptaka.
*Fot. Kazimierz
Rauchfleisch*

Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe i użytki ekologiczne

Z punktu widzenia zachowanych form przyrodniczych na zwiedzenie zasługują:

„Góra Kijowa” (tzw. Kamionka) w Grodźcu z bogactwem form rzeźby ze zjawiskami krasowymi i erozyjnymi;

„Park Gzichowski” przy pałacu Mieroszewskich na Gzichowie – założenie pałacowo-parkowe stylu klasycznego z początku XVIII wieku;

„Park Ciechanowskich” w Grodźcu – założony w XIX wieku z wieloma pomnikowymi drzewami;

„Park Rozkówka” w Grodźcu – ze stanowiskami storczyka oraz innych chronionych gatunków roślin;

Park „Koszelew” na Warpiu – z 33 gatunkami i odmianami drzew;

Lasek „Małpi Gaj” (Gzichów/Brzozowica) – z bogatymi zasobami dendroflory;

Nad całością ochrony przyrodniczej pieczę sprawuje Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego w Będzinie.

ZABYTKI

Na terenie Będzina i w jego okolicach znajdują się obiekty zabytkowe pod ochroną prawną i konserwatorską, z których do najważniejszych należą:

Śródmieście – Stare Miasto. Obejmuje ono historyczne, XIV-wieczne miasto Będzin w obrębie dawnych murów miejskich wraz ze Wzgórzem Zamkowym. Obecne Śródmieście rozciąga się pomiędzy ulicą Małobądzką (dzielnica Małobądz) za linię kolejową od wschodu (Warpie). W kierunku południowym przechodzi w tzw. Nowy Będzin. Zabudowa Śródmieścia składa się głównie ze starych zabytkowych kamienic oraz budynków użyteczności publicznej. W wyniku modernizacji miasta w latach 70. XX wieku znaczna część śródmiejskich terenów uległa dużym przekształceniom urbanistycznym. W południowej jego części znajdowały się liczne zakłady przemysłowe, jak Będzińska Fabryka Pilników, Mostostal, Centrostal, SZPC „Hanka” oraz po drugiej stronie torów Huta Będzin czy Fabryka Przewodów Energetycznych. Tylko bardzo nieliczne z tych zakładów kontynuują kilkudziesięcioletnią tradycję.

Fot. 16. Śródmieście, plac Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej.
Fot. Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY

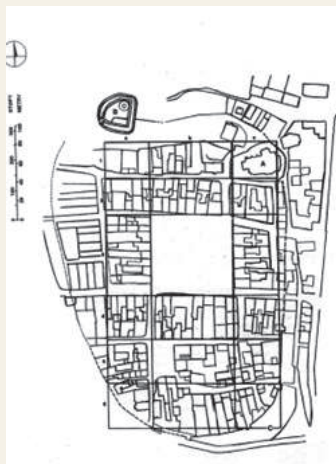

Fot. 17. Śródmieście ul. Stanisława Małachowskiego.
Fot. Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY

Średniowieczny układ urbanistyczny miasta wraz ze Wzgórzem Zamkowym.

5 sierpnia 1358 roku Będzin otrzymał prawa miejskie. Był on lokowany na prawie magdeburskim. Do końca nie wiadomo, jak wyglądał średniowieczny Będzin. Przeprowadzenie prac urbanistycznych na początku XIX wieku, przed powstaniem pierwszego planu miasta, zniszczenie części zabudowy w czasie okupacji niemieckiej i wyburzenia budynków po 1945 roku utrudniają rekonstrukcję średniowiecznego planu zabudowy miasta. Wraz z lokacją z pewnością został wyznaczony szachownicowy układ urbanistyczny centrum, który został powiązany z budynkami funkcjonującymi przy kościele parafialnym. Jako pierwsze powstało dziewięciopółkowe centrum (rynek i osiem kwartałów, które były przeznaczone pod zabudowę). Kolejnym krokiem było wyznaczenie kwartałów wzdłuż murów miejskich. Powstały nowe kwartały zabudowy od południa, od strony zachodniej, gdzie zabudowa było ograniczona przez Czarną Przemśkę i od północy. Ten ostatni łączył się z zamkiem oraz kwartałem przy kościele. Kwartał ten, zdaniem prof. Bogusława Krasnowolskiego, był starszy o kilkadziesiąt lat niż lokowane miasto.

Lokalizację kościoła parafialnego pw. Świętej Trójcy z dala od średniowiecznego rynku B. Krasnowolski tłumaczy nałożeniem miejskiego układu szachowniczowego na wcześniejszy lokacyjny układ wiejski. Długość murów miejskich wynosiła 1000 m, a powierzchnia średniowiecznego Będzina to około 7 hektarów.

Rekonstrukcja lokacyjnego centrum osadniczego Będzina. Źródło: B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. II, Kraków 2004

Plan Będzina (1929). Źródło: A. Kuncewicz, *Plany przeglądowe miast polskich (Uebersichtsplaene der polnischen Staedte)*, Warschau 1929

W okresie nowożytnym układ urbanistyczny nie uległ znacznej zmianie. Miasto było podzielone na trzy kwartały – zamkowy, kościelny i miejski, które były oddzielone od siebie murami. Obok rynku głównego istniał Rynek Różany, który prawdopodobnie znajdował się w miejscu dzisiejszego Rynku Rybnego. Nie zmienił się taki układ do XIX wieku. Pod koniec XVIII wieku (1791 r.) w *Taryfie zsypkowej powiatu krakowskiego* odnotowano, że w Będzinie opodatkowane jest 126 domów z gruntem i 37 domów bez gruntu. W dokumencie nie zostało odnotowane, ile domów należało do ludności żydowskiej.

Wzgórze Zamkowe w Będzinie to miejsce pierwszej stałej osady, która powstała tu pod koniec epoki brązu. Znajduje się na nim wał wczesnośredniowiecznego grodu i zrekonstruowane ziemianki, XIV-wieczny zamek, a także cmentarz żydowski i ścieżka dydaktyczna. Przy rewitalizacji wzgórza wykorzystano charakter krajobrazowy parku, zachowano historyczny układ alejek i utworzono 15 „magicznych miejsc” w formie kręgów, dzięki czemu wzgórze zamkowe jest obecnie miejscem obcowania z „żywą historią”, połączone z rekreacją, zabawą i odpoczynkiem.

Mapa „Miejsca Magiczne” w Będzinie. Źródło: Muzeum Zagłębia, <https://muzeumzaglebia.pl/>

Będziński Rynek. Przez wieki rynek był centrum życia miasta, miejscem handlu zarówno chrześcijańskich, jak i żydowskich kupców. W XIX wieku nosił on nazwę Placu Aleksandra, w dwudziestoleciu międzywojennym – Placu Prezydenta Ignacego Mościckiego, zaś w czasie II wojny światowej Alter Ring.

Zasadniczej destrukcji i przeobrażeniu rynek uległ w czasie budowy trasy szybkiego ruchu do Huty Katowice w latach 70. XX wieku. Wyburzono wówczas całą północną pierzeję rynku, wyrządzając niepowetowaną stratę zabytkowej architektury miasta. Wraz z przemianami architektonicznymi poszły w parze zmiany w nazewnictwie nomenklaturze. Od 1977 roku dotychczasowemu placowi Wolności nadano nazwę plac Kazimierza Wielkiego.

Fot. 18. Stary Rynek w Będzinie, początek XX w.
Domena publiczna

Fot. 19. Współczesny widok na Stary Rynek,
obecnie pl. Kazimierza Wielkiego.
Fot. Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY

Zamek. Zamek będziński położony na wysokiej skarpie na lewym brzegu Czarnej Przemszy stanowi przykład budownictwa obronnego z połowy XIV w. Był ważnym ogniwem systemu obronnego zachodniej granicy Polski przed najazdami od strony Śląska i Czech. Czuwał również nad bezpieczeństwem wodnych i lądowych dróg handlowych, m.in. traktu handlowego ze Śląska do Krakowa. XIV-wieczny zamek postawiono na reliktach wczesnośredniowiecznego grodu z IX–XIII wieku. W drugiej połowie XIII w. wzniesiono wieżę okrągłą, tzw. stołp, tj. wieżę ostatecznej obrony, obok której w czasach panowania Kazimierza Wielkiego wzniesiono wieżę czworoboczną i dobudowano budynek mieszkalny. Zespół budowli otoczony został dwoma obwodami murów kamiennych rozdzielonych międzymurzem. Do zamku górnego od zachodu przylegało podzamcze, otoczone dodatkowym murem z wieżą czworoboczną i wieżą bramną.

Pośrednio zamek odnotowany jest w dokumentach od 1349 roku, kiedy to wymieniono Wiernka – burgrabiego będzińskiego. Wspominają o nim również Jan z Czarnkowa i Jan Długosz w spisie warownych budowli wzniesionych przez Kazimierza Wielkiego.

Zamek i przylegająca do niego osada targowa, która w 1358 roku otrzymuje prawa miejskie, były świadkiem wielu ważnych wydarzeń historycznych. W 1364 roku gościł tu Karol IV cesarz rzymski i król czeski. W 1434 roku na zamku zawarto ugodę pomiędzy książętami śląskimi i panami

małopolskimi w sprawie zwalczania przygranicznych rabusiów, a w 1589 zostały tu zawarte „Pakty będzińsko-bytomskie” zobowiązujące Maksymiliana Habsburga do zrzeczenia się pretensji do tronu polskiego.

W murach zamkowych gościli królowie polscy – w 1574 Henryk Walezy, a w 1697 roku August II Mocny.

W 1616 roku spaliła się część miasta wraz z zamkiem, który odbudowano, dostosowując go wtedy do celów bardziej rezydencjalnych niż obronnych. Czterdzieści lat później w czasie najazdu szwedzkiego zamek został tylko częściowo zniszczony, ale przez cały XVIII wiek budowla pozostawała w ruinie. Romantyczną, neogotycką restaurację zamku przeprowadzono w 1834 roku. Hrabia Edward Raczyński z ramienia Banku Polskiego powie-

Fot. 20. Widok na zamek w Będzinie i synagogę na początku XX w. Źródło: Jacek Bednarek, zamkipolskie@vp.pl Jacek Bednarek

Fot. 21. Zamek w Będzinie, widok współczesny. Fot. Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY

rzył odbudowę zamku Franciszkowi Marii Lanciemu. Do surowej, gotyckiej bryły wprowadzono elementy pseudogotyckiej architektury – krenelaże na murach i wieżach, ceglane obramowania okien, ślepe machikuły. W obiekcie miała zostać ulokowana Szkoła Akademiczno-Górnicza. Po odbudowie zaniechano jednak tego projektu. Opuszczony przez użytkowników obiekt znów popadł w ruinę. Pierwsze próby odbudowy podjęto już po I wojnie światowej. Ostatecznie zamek odbudowano i od 1956 roku przekazano na siedzibę Muzeum Zagłębia w Będzinie.

W zamku można zobaczyć interesującą ekspozycję dawnej broni i uzbrojenia ochronnego oraz zapoznać się z dziejami Będzina i historią obiektu. Przy zamku działa Bractwo Rycerskie Zamku Będzin.

Mury miejskie. Spacerując po Będzinie możemy trafić w urokliwy zakątek u zbiegu ulic Zawale i Modrzejowskiej, gdzie przy zachowanych fragmentach murów miejskich znajduje się nieduży skwer. Miejsce to jest nie tylko malownicze, ale też posiada długą historię.

Mury miejskie otoczyły średniowieczny Będzin po lokacji na prawie magdeburskim w 1358 roku. Ich budowę, podobnie jak budowę będzińskiego zamku, zawdzięczamy ostatniemu piastowi na tronie Polski – królowi Kazimierzowi Wielkiemu. Warownia będzińska i ufortyfikowane miasto miały przyczynić się do umocnienia pogranicza małopolsko-śląskiego. Przypominamy, że Śląsk znajdował się wtedy (od I poł. XIV w.) pod panowaniem Królestwa Czech, a rzeka Czarna Przemsza stała się rzeką graniczną. Budowa murów miejskich była przedsięwzięciem długotrwałym, które zakończyło się prawdopodobnie dopiero w latach 60. XIV wieku.

Mury miejskie łączyły się w jeden system z murami zamkowymi i tymi, które otaczały tereny kościelne. Ich łączna długość w średniowieczu wynosiła około 1 km. Miały 7 m wysokości i około 2 m szerokości, kształt owalu o dłuższej osi w kierunku północ – południe, otaczającego miasto o powierzchni około 7 ha. Zwieńczone były zapewne krenelażem i otwierały się do wnętrza miasta czworokątnymi basztami wysuniętymi przed lico. Obie te cechy miały wzmocnić obronność. Baszt było kilkanaście i były one wyższe od murów.

Fot. 22. XIV-wieczny fragment murów miejskich przy ul. Modrzejowskiej.
Fot. Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY

W średniowieczu obrona poszczególnych baszt przydzielona była określonym zgromadzeniom cechowym. Swoje nazwy baszty zawdzięczały zwykle cechowi, którego opiece podlegały. W źródłach historycznych zachowała się wzmianka, że jedna z będzińskich baszt nazywana była basztą szewską. Do miasta można było się dostać dwiema bramami: krakowską (sławkowską) i bytomską (nazywaną też czeladzką) oraz prawdopodobnie bramą północną od strony zamku dolnego. Fundamentów tej ostatniej, jak dotąd nie odnaleziono. Cały ten system zaczęto wyburzać w wieku XIX, ponieważ już wtedy ograniczał rozrastające się miasto.

Nie każdy wie, że w tym miejscu, bezpośrednio za murami, znajdował się najstarszy żydowski cmentarz z końca XVI wieku. Na cmentarzu grzebano ludność nie tylko z Będzina, ale też okolicznych miejscowości, m.in. Mysłowic, Bytomia, Tych, Chorzowa. Z powodu przepełnienia cmentarz zamknięto pod koniec XIX w.

W czasie niemieckiej okupacji, 11 maja 1942 roku funkcjonariusze Gestapo dokonali w tym miejscu publicznej egzekucji poprzez powieszenie dwóch Żydów z Będzina Herszla Szterna i Szymona Szajnermana, oskarżonych o handel tzw. punktami odzieżowymi. Następnie Niemcy zniszczyli kirkut, zrównując go z ziemią, a po zakończeniu wojny teren zamieniono na skwer.

W latach 2010–2011, w ramach projektu subregionalnego „Zachowanie dziedzictwa kulturowego i osiągnięć kulturalnych”, dokonano prac renowacyjnych, a także częściowej odbudowy murów wraz z ich iluminacją.

Fot. 23. Kościół pw.
Świętej Trójcy. Fot.
Wojciech Borkowski/
FOTO BORKOWSCY

Kościół pw. Świętej Trójcy. Pierwsza historyczna wzmianka o kościele i parafii pochodzi z 1308 roku. Stało się to przy okazji opłat tzw. świętopietrza. Z tego okresu znany jest pleban o imieniu Goćwin.

W 1364 roku na polecenie króla Kazimierza Wielkiego została zbudowana jednonawowa, prostokątna, z wysoką kwadratową wieżą świątynia w stylu gotyckim. W ciągu następnych wieków kościół był kilkakrotnie rozbudowywany. W 1560 roku parafia doświadczyła ciężkich chwil, kiedy kościół św. Trójcy za zgodą kasztelana będzińskiego Jana Firleja został przejęty przez braci polskich z Ogrodzieńca. Świątynia została zamieniona na zbór, a katolicy zostali zmuszeni do uczęszczania do odległego o kilka kilometrów kościoła św. Stanisława w Czeladzi. Silnie zdewastowany kościół św. Trójcy powrócił do katolików na skutek interwencji królewskiej w roku 1564. W dziesięć lat później kościół został sprofanowany przez różnowierców. Jego odbudowa trwała aż do 1601 roku.

W 1589 roku w będzińskiej parafii przy okazji zawarcia paktów będzińsko-bytomskich, dotyczących zrzeczenia się roszczeń Maksymiliana Habsburga do tronu polskiego, gościł kardynał Hipolit Aldobrandini, późniejszy papież Klemens VIII.

W czasie wojen szwedzkich w XVII wieku kościół został poważnie zniszczony. Jego odbudowa w stylu barokowym nastąpiła w 1660 roku. Obniżono wówczas znacznie wieżę kościelną.

W końcu XVIII wieku do kościoła, dzięki fundacji rodziny Mieroszewskich, dobudowana została kaplica Matki Boskiej Częstochowskiej, a w 1888 roku z drugiej południowej strony świątyni kaplica Serca Pana Jezusa.

Podczas II wojny światowej proboszcz parafii Mieczysław Zawadzki śmiałą decyzją zgodził się na otwarcie ogrodu kościelnego dla uciekających przed Niemcami Żydów. Za czyn, który uratował życie wielu mieszkańcom miasta wyznania mojżeszowego, został po wojnie odznaczony medalem „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata”.

Kościół cmentarny pw. św. Tomasza z Canterbury (Becketa). Pierwsze pisemne wzmianki o nim pochodzą z 1598 roku. Początkowo kościółek pełnił rolę świątyni parafialnej. Jednak od momentu zwrócenia przez arian kościoła pw. św. Trójcy katolikom, pełni on rolę kaplicy cmentarnej. Obecny kościół z barokowym ołtarzem wzniesiono jako budowlę murowaną w 1. połowie XVIII wieku. Wewnątrz świątyni na uwagę zasługuje barokowy ołtarz z obrazem Tomasza Becketa z Canterbury oraz gotyckie rzeźby. W otoczeniu kościoła znajduje się zabytkowy cmentarz rzymskokatolicki z bogato zdobionymi, secesyjnymi rzeźbami i nagrobkami. Obiekt należy do jednych z najbardziej interesujących atrakcji Będzina.

Fot. 24. Kościół cmentarny
pw. św. Tomasza z Canter-
bury (Becketa) z XVIII w.
Fot. Dariusz Jurek, [http://
wikizaglebie.pl](http://wikizaglebie.pl)

Podziemia będzińskie, jak wynika z odnalezionych w Archiwum Państwowym w Katowicach zdjęć, są nieukończoną budową schronu przeciwlotniczego z czasów II wojny światowej. Jak wiele miast przemysłowych tego rejonu, tak i Będzin był narażony na naloty bombowe samolotów amerykańskich, brytyjskich oraz radzieckich. Prawdopodobnie w 1943 roku Niemcy rozpoczęli drążenie podziemnych tuneli w rejonie Góry Zamkowej, które początkowo miały stanowić ochronę dla stacjonujących tu oddziałów wojskowych i administracji, a później także dla niemieckiej ludności cywilnej. Budowany obiekt składał się z kilku drążonych w zboczu góry korytarzy, z obudową w tym wypadku wyłącznie betonową, co było związane z brakami stali, tak potrzebnej III Rzeszy do produkcji uzbrojenia. W obiekcie mieści się ekspozycja przybliżająca okres okupacji i czasu powstania schronu, a także wystawa planszowa poświęcona początkom Będzina.

PIERWIASTKI ŻYDOWSKIE W BĘDZINIE

Cmentarz żydowski, położony przy ul. Podzamcze, na północnym zboczu Góry Zamkowej, jest miejscem niezwykłym. Skłania do zadumy nad przemijaniem, losem tych, co odeszli. Dzisiaj część macew osunęła się w dół zbocza, wiele jest poprzewracanych, z niektórych ostały się tylko fragmenty. Cmentarz założono po epidemii cholery w lipcu 1831 roku. Grunt pod nekropolią zakupiono od mieszkańców za sumę 300 złotych. Użytkowano go do końca lat 70. XIX wieku. W latach 1999–2000, a następnie w 2005 r., na terenie cmentarza zostały przeprowadzone prace inwentaryzacyjne.

Do dziś na powierzchni około 1 ha zachowało się ok. 800 nagrobków, z czego ponad połowa jest uszkodzona. Część nekropolii została zasypana podczas prac przy budowie schronu przeciwlotniczego w latach 1943–1944. Można przypuszczać, że na tym terenie znajduje się jeszcze ok. 200 nagrobków. Na cmentarzu brak jest wyraźnego podziału na część męską i żeńską.

Najznamienitszą osobistością pochowaną w tym miejscu jest zmarły w 1843 roku rabin Jakub Natan. Prawdopodobnie dla podkreślenia zasług dla insurekcji kościuszkowskiej i powstania listopadowego na jego macewie umieszczono orła Rzeczypospolitej. Macewę przeniesiono przed laty do Muzeum Zagłębia w Będzinie. W środku nekropolii wzniesiony był ohel, w którym pochowano Barucha Hercygiera, rabina będzińskiego w latach 1841–1846.

Na kamiennych tablicach, wykonanych z piaskowca, wapienia i granitu zachowały się typowe zdobienia oraz inskrypcje w języku hebrajskim.

Na XIX-wiecznym będzińskim cmentarzu występuje tendencja do pokrywania płaskorzeźbą całych przestrzeni przeznaczonych na dekorację symboliczną, która zanika w XX wieku. Można mówić o swoistym „lęku pustej przestrzeni”. Spotykamy tu też niezwykle bogactwo motywów floralnych – „kosze obfitości”, kwiaty, wici roślinne, gałązki i liście dębowe lub liście palmy, tworzące płaskorzeźbione bordiury. Na późniejszych, XX-wiecznych cmentarzach floralne motywy zdobnicze w obramowaniu boków macewy i w jej zwieńczeniu ulegają znacznej redukcji, rozbudowana zostaje natomiast sama forma nagrobka. Na wielu będzińskich macewach zachowały się ślady polichromii, która ma tu jeszcze, jak się wydaje, głębszy sens – odwołuje się do symbolicznego znaczenia kolorów. Kolor niebieski oznacza wieczność, niezmienność, niebiosy, złoty – chwałę, potęgę.

Wiele nagrobków posiada wyrafinowane zdobienia, obok nich zdarzają się też przedstawienia bardzo uproszczone, wręcz nieudolne, niedbałe. Warto zaznaczyć, że są one dziełem nieprofesjonalnych kamieniarzy i były tworzone bez użycia szablonów. Większość to wspaniałe przykłady nieprofesjonalnej sztuki kamieniarskiej, która z czasem zanikła. Na XX-wiecznych cmentarzach przedstawienia stają się schematyczne i są najczęściej odkuwane na podstawie szablonów.

Fot. 25. Macewa na cmentarzu żydowskim przy ul. Podzamcze.

Fot. Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY

Dom Modlitwy Mizrachi, założony został najprawdopodobniej w okresie I wojny światowej lub po jej zakończeniu z inicjatywy syna bogatego kupca Chila Wienera w jego kamienicy potocznie nazywanej „Małym Będzinem”. Nazwa sali modlitewnej pochodzi od organizacji „Mizrachi” (z hebr. wschodni) – będącej ortodoksyjnym odłamem syjonizmu. W 1925 roku dom modlitwy stał się jednym z miejsc, w których spotkali się na okręgowym kongresie syjoniści z ówczesnego województwa kieleckiego i krakowskiego. Był on wykorzystywany również przez przedstawicieli innych żydowskich organizacji syjonistycznych.

Bogate polichromie wykonane zostały około 1920 roku i nawiązywały do ruchu syjonistycznego. Ukazują one miejsca i symbole szczególnie ważne dla judaizmu, wśród nich m.in. „Grób Absaloma”, „Grób Racheli”, balsaminę, świecę hawdalową oraz menorę. Na kolebkowym stropie znajdują się malowidła przedstawiające dwanaście plemion Izraela.

Dom Modlitwy „Mizrachi” jest jednym z siedmiu w Polsce, w którym zachowały się wizerunki prawie wszystkich znaków zodiaku. Na ścianie wschodniej znajduje się miejsce po Aron ha Kodesz. Tuż za ścianą zaś ulokowana była mikwa (łaźnia rytualna).

Dom Modlitwy po II wojnie światowej wykorzystywany był jako piwnica do przechowywania węgla. Dopiero w 2004 roku „Mizrachi” ponownie została „odkryta”, a renowacja polichromii przeprowadzona w latach 2010–2011 przywróciła blask wnętrzu. Od kwietnia 2012 roku Dom Modlitwy „Mizrachi” jest obiektem Muzeum Zagłębia w Będzinie.

Fot. 26. Dom modlitwy Mizarachi w kamienicy Wienera przy ul Potockiego. Fot. Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY

Fot. 27. Polichromia na ścianie północnej i zachodniej z widokiem na grób Absaloma i ulicą w Jaffie. Aut. Irena Konty, Instytut Myśli Polskiej Wojciecha Korfanteo

Dom modlitwy Cukiermana w tzw. Bramie Cukiermana to – budynek projektu Józefa Pomian-Pomianowskiego, wzniesiony pod koniec XIX wieku dla bogatej żydowskiej rodziny Cukiermanów. Jest to wysoka kamienica z bardzo długimi oficynami, które ciągnąc się w kierunku południowym tworzą wąską uliczkę – podwórko nazywane „Bramą Cukiermana”. Jest ono jednym z nielicznych relikwów żydowskiej historii w dzisiejszej topografii miasta.

Fot. 30, 31. Fragment polichromii w domu modlitwy Cukiermana.
Źródło: Archiw. Fundacji Brama Cukermana w Będzinie

Na pierwszym piętrze, w jednej z oficyn właściciel Nuchim Cukierman ufundował żydowski dom modlitwy służący mężczyznom jak i kobietom.

Podczas II wojny Niemcy zamienili dom modlitwy na magazyn. Po wkroczeniu armii radzieckiej w styczniu 1945 roku do Będzina, magazyn został zlikwidowany.

W 1948 roku dom modlitwy przebudowano i przeznaczono na prywatne mieszkania. Jednocześnie odkryto zamalowane farbą fragmenty polichromii z hebrajskimi napisami. W sierpniu 2007 roku najemca został przekwaterowany, a lokalem zainteresowała się Gmina Wyznaniowa Żydowska w Katowicach. W dniu 25 września 2007 roku ambasador Izraela, Dawid Peleg, uroczystie otworzył dawny żydowski dom modlitwy.

W okresie od sierpnia 2009 do stycznia 2010 roku ze środków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zostało wyremontowane wnętrze dawnego domu modlitwy wraz z polichromiami i ponownie udostępniono je zwiedzającym 6 marca 2010 roku.

Dom Wójtowski (Wjezdny). Zabytkowy budynek położony na działce w centrum średniowiecznego Będzina. Został wzniesiony w 1889 roku,

Fot. 29. Gmerk na budynku Domu Wójtowskiego przy ul. Czeladzkiej.
Fot. *Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY*

Fot. 30. Tablica upamiętniająca pierwszego wójta Będzina Hinko Ethiopusa. Fot. *Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY*

o czym świadczy napis na górze budynku. Obecnie wyremontowany. Z historycznego punktu widzenia przedstawia znaczącą wartość. Został on bowiem wzniesiony w miejscu siedziby pierwszego wójta Będzina – Hinko Ethiopusa. W 1722 roku ówczesny starosta będziński – Andrzej Struś, wybudował tutaj drewniany skład soli, który następnie na przełomie XVIII i XIX wieku służył jako karczma i tzw. „Dom Wjezdny”.

W 1958 roku w ścianę Domu Wójta od strony ulicy Czeladzkiej wmurowano gmerk pierwszego wójta oraz tablicę pamiątkową z okazji obchodów 600-lecia lokacji miasta.

Pałac Mieroszewskich. Barokowo-klasycystyczny pałac w Będzinie-Gzichowie, wzniesiony po 1702 roku jako symbol pozycji i rangi rodu Mieroszewskich w Księstwie Siewierskim, jest typową XVIII-wieczną siedzibą szlachecką wzorowaną na pałacach francuskich.

Fot. 30. Pałac Mieroszewskich.

Fot. Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY

Budowniczym pałacu był Kazimierz Mieroszewski – tytularny chorąży Księstwa Siewierskiego i podstoli biecki. Rodzina Mieroszewskich była jedną ze znamienitszych na pograniczu małopolsko-śląskim. W swoich rękach skupili olbrzymie dobra po obu stronach Brynicy. Do dziś zachowały się cztery ich dwory i pałace: w Mysłowicach (ordynacja), Siemianowicach, Zagórz i najokazalszy w Gzichowie. Klucz gzichowski składał się z szeregu osad i wsi, stanowiących dziś dzielnice Będzina i Sosnowca.

Pod względem stylowym pałac zaliczany jest do epoki baroku z wpływami klasycystycznymi. Jest to jednopiętrowa, dwutraktowa budowla, z wysokim polskim dachem posiadająca amfiladowy układ pokoi.

Reprezentacyjny salon na piętrze wyróżnia się bogatą polichromią o charakterze iluzjonistycznym, powstałą zapewne na przełomie XIII i XIX wieku. Malowidła odkryte w latach 1978–1982 przez konserwatorów Ryszarda Krzemińskiego i Jana Gałaszka przedstawiają wielkich wodzów antycznych: Scypiona Afrykańskiego, Hannibala, Pompejusza i Fabiusza Kunktatora, umieszczonych w iluzjonistycznych niszach. Pełną konserwację przeprowadzoną pod kierunkiem Renaty Dubiel-Białas wykonano w latach 1997–1998.

Polichromia zachowała się także w skrzydle południowym, a jej zabezpieczenia dokonano w 1959 roku. Przedstawia sceny polowań rozgrywane w romantycznym pejzażu, w który wkomponowano zamek będziniński, pałac gzichowski, kościół na Górze Dorotce oraz siedzibę rodową w Preczowie. Czas powstania tych malowideł to przełom XVIII–XIX wieku. W salonach po stronie zachodniej odkryto medaliony portretowe i sceny pojedynkowe. W marcu 1994 roku artysta Jan Gałazek zakończył konserwację sali z medalionami. Prace zabezpieczająco-konserwatorskie przy polichromii Salonu Turniejowego wykonano w latach 1999 i 2000. Malowidła w Pałacu Mieroszewskich są przykładem najstarszej tego typu polichromii, zachowanej w najbliższym regionie.

Oprócz wewnątrz zachowało się otoczenie pałacu: od strony wschodniej rozległy podjazd prowadzący do głównego wejścia, a od zachodu – park z kamiennymi rzeźbami Bachusa i Flory, o dużej wartości artystycznej, wykonane prawdopodobnie przez Jerzego Leonarda Webera w 1718 roku (data umieszczona na bukłaku Bachusa).

W parku rosły ciekawe okazy drzew – platany, tulipanowce, orzechowce, amerykańska sosna i inne. Wiele z nich uległo zniszczeniu w czasie huraganów w 1926 i 2001 roku. Za parkiem znajdował się ogród warzyw-

nik, który zlikwidowano w związku z budową osiedla „Zamkowe”. Prace rewaloryzacyjne w zabytkowym parku rozpoczęte w 1999 roku trwają do dnia dzisiejszego.

Dziedziniec przed pałacem otaczają rozbudowane na przełomie XVIII i XIX wieku oficyny dworskie i zabudowania gospodarcze. Budowle te tworzą układ architektoniczny, dający obraz XVIII- wiecznego założenia parkowo-pałacowego.

Pałac Mieroszewskich, od momentu powstania, pełnił rolę siedziby rodowej: po Mieroszewskich przejęli go Siemieńscy, Mycielscy, a następnie von Kramstowie. Od 1890 do 1939 roku był własnością Towarzystwa Kopalń i Hut Sosnowieckich S.A. W tym okresie zaadaptowano go na biura oraz mieszkania dla osób zajmujących się administracją dóbr i lasów Towarzystwa. Po I wojnie założono oświetlenie elektryczne, kanalizację, wybudowano piece kaflowe, m.in. na parterze znajdował się ozdobny piec z polskimi orłami w zwieńczeniu i narożach. W czasie II wojny pałac zajęła firma Sosnowitzer Bergwerks und Hutten A. G., w 1945 roku przejął go Państwowy Ośrodek Maszynowy, który gospodarował w nim do lat 50. XX wieku.

W związku z przygotowaniami do uroczystości 600-lecia Będzina pałac poddano częściowej konserwacji, m.in. została odkryta i zakonserwowana polichromia w południowym salonie narożnikowym oraz ustawiono, przeniesiony z wyburzonej kamienicy przy ul. Kołłątaja, ozdobny piec z kominkiem. Po renowacji w 1958 roku obiekt przeznaczony został na Dom Kultury Dzieci i Młodzieży. Rolę tę pełnił do lat 70. XX wieku.

Dyrekcja Muzeum w Będzinie wspólnie z Wojewódzkim Konserwatorium Zabytków od połowy lat 60. XX wieku czyniła starania o zmianę jego funkcji i rozpoczęcie kompleksowej konserwacji całego zespołu pałacowo-parkowego. W marcu 1983 roku po latach starań i prac prowadzonych przez Pracownię Konserwacji Zabytków w Krakowie, Muzeum Zagłębia w Będzinie zaprezentowało przybyłym na otwarcie pałacu stylowe XVIII i XIX-wieczne wnętrza.

Wystroju XVIII-wiecznych wnętrz dopełniają kominki, stylowe meble, wyroby rzemiosła artystycznego oraz kolekcja malarstwa portretowego i pejzażowego z XVIII–XIX w. We wnętrzach pałacowych eksponowane są również zbiory archeologiczne i etnograficzne oraz wystawy czasowe.

Kościół parafialny pw. św. Katarzyny (Aleksandryjskiej z Egiptu) w Będzinie-Grodźcu – świątynia została wybudowana i rozbudowana w latach 1726–1932. Pierwotny drewniany kościół, plebania i archiwum parafialne spłonęły w 1620 i 1638 roku. Przez sto lat parafianie udawali się na nabożeństwa do kościoła pw. św. Doroty. Na starym miejscu kościół murowany wybudowano w latach 1726–1729. Świątynia została konsekrowana 29 kwietnia 1744 roku. W latach 1931–1932 staraniem parafian i ówczesnego proboszcza do kościoła dobudowano część wschodnią – nawę główną i kruchtę oraz wolno stojącą dzwonnice. Na wyposażeniu kościoła znajdują się zabytkowe ołtarze; główny późnobarokowy z początku XVIII wieku i dwa boczne z tego samego okresu, obrazy i sprzęty liturgiczne z XVII i XVIII wieku.

Fot. 31. Kościół parafialny pw. św. Katarzyny w Będzinie-Grodźcu. Fot. Wojciech Borkowski/FOTO BORKOWSCY

Kościół św. Doroty w Będzinie-Grodźcu. Kościół wybudowany został w 1635 roku na wzgórzu Przemienienia z funduszu Doroty Kąckiej, ksieni klasztoru sióstr Norbertanek w Krakowie na Zwierzyńcu. W dniu 10 października 1638 roku został konsekrowany przez sufragana krakowskiego. W latach 1638–1730 świątynia spełniała rolę kościoła parafialnego, następnie kościół miał osobnego kapelana podległego proboszczowi grodzieckiemu.

Kościół przez wieki przechodził różne koleje losu, łącznie ze zniszczeniem przez pożary oraz wojny. Podczas panowania Prusaków zostały zdeprawowane grobowce, zrabowano wyposażenie, w tym organy, które wywieziono, a obiekt zamieniony został w stajnię. Doprowadziło to do stanu

upadku i ruiny świątyni. Dopiero w 1946 roku ją odbudowano, a poświęcenie nastąpiło 10 sierpnia 1947 roku. W 1985 roku kościół został wyposażony w obrazy przedstawiające sceny z życia św. Doroty.

Pałac w Będzinie-Grodźcu /Pałac Ciechanowskich/

W Grodźcu znajduje się założenie pałacowo-parkowe, w którego skład obecnie wchodzi willa (zwana też pałacem) wzniesiona pod koniec I połowy XIX wieku w dobrach pierwotnie należących do rodziny Bontanich. Budynek został zaprojektowany przez włoskiego architekta Franciszka Marię Lanciego (1799–1875) mieszkającego i pracującego na terenach naszego kraju. W 1844 roku właścicielem dóbr grodzieckich został Jan Jakub Ciechanowski, który z willi uczynił rezydencję swojego rodu. W latach 80. XIX wieku budynek rezydencji Ciechanowskich został przebudowany i jest postrzegany jako obiekt o architekturze neorenesansowej w stylu tzw. willi podmiejskiej.

Fot. 32. Pałac
Ciechanowskich
w Będzinie-Grodź-
cu. *Domena
publiczna*

Dużą wartość estetyczno-krajobrazową, a także historyczną całego założenia stanowi park o powierzchni 5,69 ha. Założenie zostało przekształcone w 1880 roku przez największego planistę i jednego z ważniejszych twórców założeń ogrodowych terenów naszego kraju w XIX i XX wieku – Waleriana Kronenberga (1859–1934). Kronenberg zmienił park w miejsce romantyczno-krajobrazowe, co nadało przestrzeni parkowej pewnego

wyizolowania z dalszego otoczenia i uwypukliło malowniczość założenia powiązanego kompozycyjnie z willą i wzgórzem św. Doroty. Stary drzewostan w parku zachował się w dobrym stanie, dzięki czemu do dziś można podziwiać 20 drzew uznanych za pomniki przyrody. Najwspanialszymi okazami parkowej zieleni są jesiony wyniosłe i buki zwyczajne. Dawne czasy pamiętają również jawory, klony polne, lipy drobno i szerokolistne, graby oraz kasztanowce. Nie można zapomnieć, że w majątku grodzieckim hodowano bydło, gdzie do rozrodu sprowadzano buhaje i krowy z Holandii. Wysoką jakość bydła podkreślała w XIX wieku prasa uznająca grodziecką oborę za jedną z najlepszych w Królestwie Polskim, natomiast buhaje i jałówki z Grodźca otrzymały w 1874 roku na warszawskiej wystawie wielki, srebrny medal. Taki stan rzeczy wpisuje grodziecki majątek Ciechanowskich w historię hodowli zwierząt w Królestwie Polskim od XIX do początku XX wieku.

Po zakończeniu II wojny światowej w budynku willi mieściła się m.in. szkoła rolnicza i mieszkania pracowników Państwowego Gospodarstwa Rolnego. Bez opieki konserwatorskiej budynek ulegał degradacji. W latach 70. i 80. XX wieku został przeprowadzony remont obiektu, po którym około 1986 roku willa zmieniła swą funkcję na Dom Pomocy Społecznej. Obecnie budynek dawnej rezydencji Ciechanowskich służy osobom słabszym i wykluczonym. Można rzec, obecna funkcja willi nawiązuje do działalności charytatywnej małżonki właściciela dóbr grodzieckich Marii Zofii Ciechanowskiej z domu Garbińskiej, żony Stanisława. Maria Ciechanowska wspierała lokalne ochronki, przeciwdziałała analfabetyzmowi, organizowała dla pań lekcje języka polskiego, histo-

rii, rachunków, a wszystko w ramach Koła Kobiet Włościanek – organizacji powołanej w Grodźcu przez Ciechanowską. Za swoje zasługi na polu działalności społecznej Maria Ciechanowska w 1922 roku została odznaczona Orderem Odrodzenia Polski.

TURYSTYKA

SZLAKI PIESZE:

 Szlak Husarii Polskiej – 160 km długości: Będzin – Grodziec – Przełajka – Dąbrówka Wielka – Brzeziny Śl. – Bytom – Piekary Śl. – Kozłowa Góra – Tarnowskie Góry – Repty Śl. – Wieszowa – Mikulczyce – Szalsza – Gliwice – Żernica – Nieborowice – Pilchowice – Rudy – Nędza – rezerwat Łęczczok – Markowice – Brzezine – Racibórz – Pietrowice Wlk. – Pietraszyn – Krzanowice; na terenie Będzina 10,2 km (dworzec PKP Będzin Miasto – Góra Zamkowa – zespół pałacowo-parkowy w Gzichowie – osiedle Zamkowe – Las Grodziecki – Góra św. Doroty – Grodziec – Rozkówka – do Przełajki).

 Szlak 25-lecia PTTK – 125 km długości: Chorzów WPKiW – Bytków – Siemianowice Śl. – Czeladź – Grodziec – Łagisza – Zielona – Pogoria – Gołonóg – Kazimierz Górniczy – Ostrowy Górnicze – Balaton – Bory – Maczki – Długoszyn – Sodowa Góra – Jaworzno – Łęg – Brzęczkowice – Słupna – Bolina – Giszowiec – Ochojec – Starganiec – Radoszowy – Załęże – WPKiW; na terenie Będzina 11,4 km (z Czeladzi – Rozkówka – Grodziec park Ciechanowskich – Góra św. Doroty – Łagisza – wzdłuż Czarnej Przemszy – do parku Zielona).

 Szlak Świerklaniecki – 26 km długości: Grodziec – Strzyżowice – Rogoźnik – Wymysłów – Park Świerklaniecki – jezioro Chechło Nakło – Miasteczko Śl.; na terenie Będzina 3,3 km (Grodziec kościół św. Katarzyny – cementownia – g. Parcina – do Wojkowic i Strzyżowic).

Via Regia (Droga św. Jakuba) do Santiago de Compostella przez Górę św. Doroty lub Czeladź (otwarcie odcinka zagłębiowskiego 8 sierpnia 2010).

SZLAKI I TRASY ROWEROWE:

 Trasa T-1 o długości 15 km: dzielnica Gzichów – osiedle Zamkowe – Las Grodziecki – Góra Św. Doroty – Park Rozkówka. Jest częścią trasy rowerowej nr 6 – „Rowerem po Śląsku”: Kraków – Olkusz – Sławków – Strzemieszyce Wielkie – Gołonóg – Łęknica – Zielona – Ksawera (nad Przemszą) – Będzin – Grodziec – Dąbrówka Wielka – Bobrowniki – Piekary Śląskie – Zabrze Mikulczyce – Rudy – Nędza – Racibórz – Krzanowice.

 Trasa T-2 o długości 11,9 km: Parking przy rondzie „Nerka” – wały przeciwpowodziowe wzdłuż rzeki w kierunku południowym – stacja kolejowa Będzin – wzdłuż torów ul. Kościuszki do Sosnowca – Park Schoena.

Trasa T-3 o długości 1,2 km: trasa widokowa wokół Góry Św. Doroty, początek trasy zaczyna się przy punkcie widokowym na końcu ul. Chopina i kończy się w tym samym miejscu.

Trasa T-4 o długości 0,9 km: koniec ul. Chopina pod Górą Św. Doroty – Kościół Św. Doroty – początek ul. Chopina.

Trasa T-5 o długości 4,3 km: od granicy z Czeladzią przez Baginiec – ul. A. Mickiewicza – trasa T-1.

Trasa T-6 o długości 3,8 km: Cementownia Grodziec – ul. Kijowska – do ul. Kempy. Na ul. Kempy – kamieniołom Cementowni Grodziec – źródło – ul. Strzyżowicka – Góra Parcina.

Trasa T-7 o długości 7,6 km: Las Grodziecki – Las Łagiski – Niepiekło – Pogoria III – Kuźnica Wrężyńska.

Trasa nr 1 o długości 5,4 km: Zamek w Będzinie – Centrum Sportów Letnich i wodnych Pogoria (Zielona), trasa biegnie wzdłuż rzeki Czarna Przemsza, wałami przeciwpowodziowymi.

MIEJSKIE INSTYTUCJE KULTURY

- Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Stefana Żeromskiego,
- Muzeum Zagłębia (Zamek, Pałac Mieroszewskich, Podziemia Będzińskie, Dom Modlitwy „Mizrachi”, mury miejskie, wzgórze zamkowe),
- Ośrodek Kultury,
- Teatr Dzieci Zagłębia im. Jana Dormana.

WYDARZENIA CYKLICZNE

- Międzynarodowy Festiwal Kolęd i Pastorałek im. ks. Kazimierza Szwarlika,
- Dzień Pamięci Biskupa Adama Śmigielskiego,
- Dzień Pamięci Kardynała Jean-Marie Lustigera,
- Jarmark Wielkanocny,
- Będzińska Majówka,
- Dzień Dziecka,
- Dzień Pamięci prof. Jana Świdorskiego,
- Dni Będzina,
- Będzińska Noc Świętojańska,

- Jarmark Rzemiosła i Rękodzieła,
- Festiwal Muzyki Celtyckiej Zamek,
- Będzińska Biesiada Smaków,
- Dzień Pamięci Ojca Świętego Jana Pawła II,
- Będzińskie Mikołajki,
- Jarmark Bożonarodzeniowy
- Sylwester.

Honorowi Obywatele Miasta Będzina. O funkcjonowaniu organizmu miejskiego świadczą jego mieszkańcy. Również honorowi obywatele miasta, osoby pod wieloma względami wyjątkowe. Są to:

Jean-Marie Lustiger (ur. 17 września 1926 r. w Paryżu – zm. 5 sierpnia 2007 r. w Paryżu) – Honorowy Obywatel z 1997 r., duchowny katolicki, kardynał, metropolita Paryża, którego rodzina pochodziła z Będzina;

Jan Świdorski (ur. 2 czerwca 1913 r. w Będzinie – zm. 1 marca 2004 r. w Krakowie) – Honorowy Obywatel z 2000 r., artysta malarz-kolorysta, teoretyk sztuki, mistyk, który urodził się w Będzinie-Grodźcu;

Sławomir Pietras (ur. 28 listopada 1943 r. w Czeladzi) – Honorowy Obywatel z 2000 r., prawnik, dyrektor polskich teatrów operowych, działacz kultury, który wychował się w Będzinie;

Bogusław Fornalczyk (ur. 3 czerwca 1937 r. w Jaworzniku, w gminie Żarki, niedaleko Myszkowa) – Honorowy Obywatel z 2005 r., kolarz szosowy i przełajowy, olimpijczyk, mistrz Polski i zwycięzca Tour de Pologne, który dorosłe życie spędził i mieszka w Będzinie;

Janusz Gajos (ur. 23 września 1939 r. w Dąbrowie Górniczej) – Honorowy Obywatel z 2005 r., aktor filmowy i teatralny, profesor sztuk teatralnych, fotograf, który wychował się w Będzinie;

Adam Śmigielski (ur. 24 grudnia 1933 w Przemyślu – zm. 7 października 2008 r. w Sosnowcu) – Honorowy Obywatel z 2007 r., duchowny katolicki, salezjanin, biskup sosnowiecki, który swą posługę szczególnie związał z Będzinem;

Zbigniew Zarzycki (ur. 8 września 1946 r. w Lęborsku) – Honorowy Obywatel z 2012 r., siatkarz, mistrz Polski, świata i olimpijski, trener, który mieszka w Będzinie.

Zapraszamy do królewskiego kazimierzowskiego Będzina, który w 2023 roku będzie obchodził Jubileusz 665 lecia.

JESTEŚMY DUMNI, ŻE MIESZKAMY W KRÓLEWSKIM MIEŚCIE – BYDGOSZCZY

W czwartek 3 marca 2022 roku, uczniowie 4 Liceum Ogólnokształcącego w Bydgoszczy wraz z opiekunami – Beatą Nowaczyk i Jerzym Piszczem, wzięli udział w uroczystości „Imieniny króla Kazimierza Wielkiego”. Spotkanie pod pomnikiem monarchy, po raz kolejny, zorganizowała Rada Słuchaczy Kazimierzowskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Bydgoszczy. Wszystkich uczestników uroczystości powitali: Bożena Sałacińska – przewodnicząca Kazimierskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku i Kazimierz Drozd – zastępca Przewodniczącej Rady Miasta. W tegorocznych obchodach wzięli udział przedstawiciele miasta Bydgoszczy z wiceprezydentem Mirosławem Kozłowiczem, prezes Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego z siedzibą w Kowalu, burmistrz tego miasta – Eugeniusz Gołembiewski, władze i słuchacze KUTW, delegacje służb mundurowych, mieszkańcy miasta oraz młodzież naszej szkoły, która nosi imię króla Kazimierza Wielkiego.

Na skwerze między Wałami Jagiellońskimi a ul. Pod Blankami przed pomnikiem króla Kazimierza Wielkiego odbyła się lekcja historii, na której młodzi i trochę starsi mieszkańcy grodu nad Brdą, dali świadectwo, że jesteśmy dumni z tego, iż mieszkamy w królewskim mieście. Mieście, które się ciągle rozwija i zmienia, kontynuując zamysł króla Kazimierza III – wielkiego budowniczego i reformatora Polski. Aby uczcić założyciela Bydgoszczy uczniowie IV LO złożyli pod pomnikiem Króla Kazimierza Wielkiego wiązanek z biało-czerwonych kwiatów.

Tekst i fot.: Archiw. 4 LO w Bydgoszczy

JARMARK KAZIMIERZOWSKI KOWAL AD 2022

Barwnym korowodem ulicami królewskiego Kowala został w dniu 4 czerwca 2022 roku zainaugurowany Jarmark Kazimierzowski, którego tradycje sięgają lat 70. XX wieku. Na jego czele ze Strażacką Orkiestrą Miasta Kowala i małżonkami maszerowały władze miasta, rajcowie, urzędnicy, włocławskie bractwo kurkowe oraz przedszkolacy i uczniowie wszystkich kowalskich szkół, których wielu przebranych było w stroje historyczne, honorowi krwiodawcy, seniorzy z Kazimierzowskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku z Bydgoszczy i Autism Team. Przemarsz zakończył się pod pomnikiem największego z kowalskich rodaków, gdzie została złożona wiązanka kwiatów oraz wykonane pamiątkowe fotografie.

Dalsza część uroczystości miała miejsce przy Centrum Społeczno-Kulturalnym, gdzie burmistrz Eugeniusz Gołębiewski – prezes Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego i przewodniczący Rady Miasta

– Krzysztof Pasiecki powitali uczestników imprezy, przekazując jednocześnie klucze do bram miasta królowi Kazimierzowi Wielkiemu, w którego postać wcielił się Jakub Nakonowski. Po czym bardzo sprawne kierowanie występami estradowymi przejęła radna Izabela Piotrowska. Jako pierwsi na scenie wystąpili przedszkolacy oraz uczniowie kowalskich szkół. Zaraz po nich przed publicznością pojawili się zawodnicy z kowalskiego klubu Aikido. Kolejnymi punktami programu był występ włocławskich muzyków, którzy w programie *Wehikuł Czasu* przypomnieli wiele niezapomnianych polskich przebojów zespołu Universe i top-owego zespołu disco polo MIG.

Jarmarkowi towarzyszyły liczne atrakcje zgodne z przesłaniem „dla każdego coś innego”. Do już wymienionych części jego programu warto też dodać kolejną zbiórkę krwi przeprowadzoną przez kowalski Klub Honorowych Dawców Krwi, turniej łuczniczy zorganizowany przez Włocławskie Kurko-

we Bractwo Strzeleckie, serwowanie przekąsek i specjalnie przygotowanych na ten dzień posiłków i napojów. Bardzo dużym zainteresowaniem cieszył się także plac zabaw dla dzieci, z którego można było skorzystać bezpłatnie.

Tekst: Archiw. UM Kowal
Fot. Ewelina Trafisz,
Patrik Han

WERNISAŻ PRAC ROMUALDY TARASIUK Z TORUNIA – CZŁONKINI STOWARZYSZENIA KRÓLA KAZIMIERZA WIELKIEGO

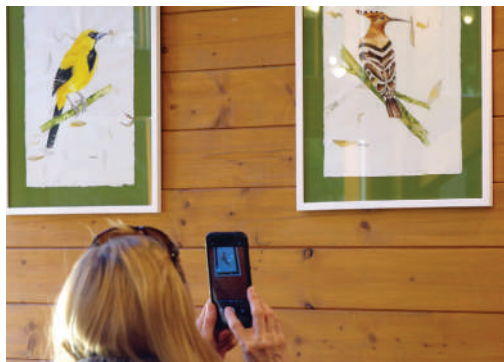
W dniu 9 kwietnia 2022 roku w dworku Szkoła Leśna na Barbarce, ul. Przysiecka 13 w Toruniu odbył się wernisaż twórczości malarskiej członkini SKKW – Romualdy Tarasiuk. Kilka zdjęć z imprezy zamieszczamy poniżej. Jednocześnie proponujemy obejrzenie niektórych prac na: https://www.instagram.com/galeria_roma/?hl=pl

Autorka prac zamieszcza kilka zdań o sobie...

Ukończyłam studia na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Pedagogika Specjalna oraz Studia Podyplomowe z Historii i Wiedzy o społeczeństwie. Na co dzień jestem pedagogiem, pracuję z młodzieżą, prowadzę zajęcia. Moją pasją jest sztuka. Tworzę w różnych technikach, są to obrazy olejne na płótnie, ceramika, pisanie ikon. Aktualnie jestem zafascynowana akwarelą. Jest to niełatwa technika. Wymaga szybkich reakcji, zdecydowania, jednocześnie subtelna, delikatna i lekka. Tematy moich prac wynikają z osobistego zamiłowania do natury, piękna przyrody. To z niej czerpię inspiracje, a także z moich podróży. Uwielbiam malować ptaki, kwiaty, stare chaty, pejzaże. Lubię celebrować chwile, obcować z naturą i cieszyć się zdarzeniami niewielkimi, traktować je wyjątkowo. To moje ikigai, mój sposób na szczęście. Uczestniczę w plenerach i warsztatach, które pozwalają rozwijać moje możliwości, poznawać nowe techniki. Doświadczenia te dostarczają mi nowych radości związanych z moją pasją.

Wernisaż prac Romualdy Tarasiuk z Torunia

PODSUMOWANIE X EDYCJI KONKURSU: OBCHODY ROCZNICY URODZIN KRÓLA KAZIMIERZA III WIELKIEGO

W dniu 27 kwietnia 2022 roku zostały ogłoszone wyniki konkursów zorganizowanych przez IV LO w Bydgoszczy. Udział w nim wzięło 88 uczniów ze szkół podstawowych (klasy 6-8) i szkół ponadpodstawowych z Bydgoszczy, szkół – członków Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego oraz szkół noszących imię Kazimierza Wielkiego. W jego podsumowaniu przyznano nagrody w czterech kategoriach: literackiej, historycznej, fotograficznej i plastycznej. Nagrody zostały ufundowane przez Radę Rodziców IV LO im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

Laureatami X Konkursu „Świętujemy Urodziny Kazimierza Wielkiego” zostali:

• **Kategoria fotograficzna:** *Gdzie mógłby zatrzymać się król Kazimierz Wielki odwiedzając Twoją miejscowość?*

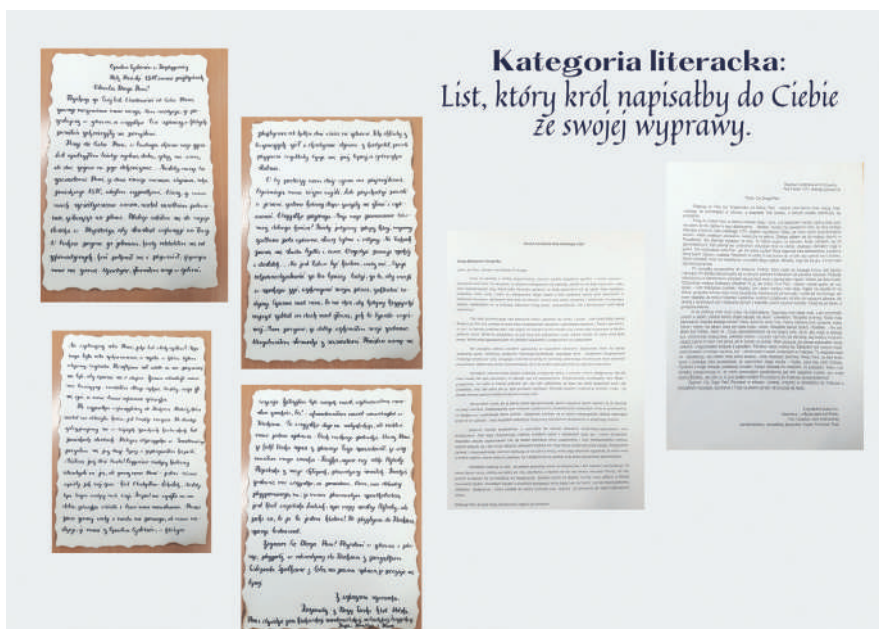
I miejsce **Zuzanna Bracikowska** – uczennica Szkoły Podstawowej nr 25 im. Synów Pułków w Bydgoszczy; II miejsce **Zofia Niedziałkowska** – uczennica Szkoły Podstawowej nr 56 im. Arkadego Fiedlera w Byd-

goszczy; III miejsce **Oliwia Ważny** – uczennica Szkoły Podstawowej nr 41 im. Romualda Traugutta w Bydgoszczy; wyróżnienie **Patrycja Szatkowska** – uczennica IV Liceum Ogólnokształcącego im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

• **Kategoria literacka: List, który król napisałby do Ciebie ze swojej wyprawy.**

I miejsce **Olga Chruścicka** – uczennica Szkoły Podstawowej nr 2 im. Adama Mickiewicza w Bydgoszczy; II miejsce **Gabriela Szczepaniak** – uczennica Szkoły Podstawowej nr 65 im. Czesława Tańskiego w Bydgoszczy; III miejsce **Maja Taczyńska** – uczennica Zespołu Szkół i Placówek nr 1 w Bydgoszczy.

• **Kategoria historyczna: Największe osiągnięcia Kazimierza Wielkiego. Najważniejsze wydarzenia z życia króla.**

I miejsce **Agata Rekiel** – uczennica Zespołu Szkół Katolickich w Bydgoszczy; II miejsce **Maja Dybiona** – uczennica Szkoły Podstawowej nr 57 im. Towarzystwa Miłośników Miasta Bydgoszczy w Bydgoszczy; III miej-

sce **Emilia Strzyż** – uczennica Szkoły Podstawowej nr 57 im. Towarzystwa Miłośników Miasta Bydgoszczy w Bydgoszczy; Wyróżnienie **Julia Krupa** – uczennica Szkoły Podstawowej nr 65 im. Czesława Tańskiego w Bydgoszczy, **Szymon Wiśniewski** – uczeń Zespołu Szkół im. Kazimierza Wielkiego w Kruszwicy.

• **Kategoria plastyczna:** Dzieło godne ozdobienia komnaty królewskiej.

I miejsce **Marta Karpus** – uczennica XIII Liceum Ogólnokształcącego im. gen. Józefa Hallera w Bydgoszczy; II miejsce **Amelia Giska** – uczennica Szkoły Podstawowej nr 25 im. Synów Pułków w Bydgoszczy; III miejsce **Aleksandra Rutkiewicz** – uczennica Szkoły Podstawowej nr 41 im. Romualda Traugutta w Bydgoszczy; Wyróżnienie **Dominika Racisz** – uczennica Szkoły Podstawowej im. Kazimierza Wielkiego w Mszance, **Jan Kaszuba** – uczeń Zespołu Szkół Katolickich w Bydgoszczy.

Wszystkim Uczniom dziękujemy za udział w naszym Konkursie i życzymy wytrwałości w rozwijaniu swoich talentów i pasji. Zapraszamy na kolejne spotkania z królem Kazimierzem Wielkim.

Organizatorzy: *Beata Nowaczyk, Anna Stachowiak, Piotr Łabenda i Jerzy Piszcz* – nauczyciele IV LO im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

X POWIATOWY KONKURS HISTORYCZNY „KAZIMIERZ WIELKI I JEGO CZASY”

W dniu 7 czerwca 2022 roku w Zespole Szkoły i Przedszkola w Złotej gm. Czchów, woj. małopolskie odbył się X Powiatowy Konkurs Historyczny „Kazimierz Wielki i jego czasy”. W finale wzięło udział 39 uczniów z klas 3-5 szkoły podstawowej, 20 uczniów z klas 6-8 szkoły podstawowej oraz 6 uczniów ze szkół średnich powiatu brzeskiego. W konkursie wzięli udział także uczniowie spoza powiatu.

Laureatami X edycji konkursu zostali:

- **W kategorii klas 3-5:** I miejsce – Hajduk Samuel z PSP w Dębnie, Mrówka Jakub z ZSiP nr 2 w Brzesku, Dudek Amelia z PSP w Tworkowej; II miejsce – Kamila Staszek-Łatas PSP nr 3 w Brzesku, Adam Pajor PSP w Wojakowej, Włodarczyk Monika PSP w Tworkowej; III miejsce – Staszko Maksymilian PSP w Porąbce Uszewskiej, Szmit Zuzanna PSP Jurków, Gawlik Karol PSP w Biesiadkach, Grońska Maria PSP w Gosprzydowej.

- **W kategorii klas 6-8:** I miejsce – Nieć Zofia z PSP w Jurkowie, II miejsce – Sacha Mateusz z PSP nr 3 w Brzesku, III miejsce – Fitrzyk Dawid z PSP w Dobrocieszu.

- **W kategorii uczniów szkół ponadpodstawowych:** I miejsce – Marzec Maria ZS w Czchowie, II miejsce – Reczyńska Anna LO w Brzesku, III miejsce – Paprota Karolina LO w Brzesku.

Gratulujemy laureatom i wszystkim uczestnikom finału wiedzy i pasji historycznej.

X Powiatowy Konkurs Historyczny „Kazimierz Wielki i jego czasy”

Tekst i fot. z: <http://zszlota.szkolnastrona.pl/p,26,kazimierz-wielki-i-jego-czasy>

KALENDARIUM

Styczeń 2022 r.

Zarząd Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego podjął inicjatywę opracowania i wydania ilustrowanego zdjęciami albumu pod roboczym tytułem „Grody króla Kazimierza Wielkiego”. W albumie zostaną zaprezentowane dokonania króla Kazimierza III Wielkiego w grodach z Nim związanych. Przedstawione będą także walory turystyczno-historyczne miast i miejscowości związanych z postacią bohatera publikacji oraz Jego czasami. Przedsięwzięcie to, po stronie członków SKKW, będzie mieć charakter non profit.

5 I 2022 r.

Na placu apelowym 1 Pomorskiej Brygady Logistycznej im. Króla Kazimierza Wielkiego odbyła się uroczystość przekazania obowiązków na stanowisku dowódcy brygady. Brygada od bardzo wielu lat związana jest ze Stowarzyszeniem Króla Kazimierza Wielkiego. Kulminacyjnym punktem zbiórki była ceremonia przekazania sztandaru 1 Pomorskiej Brygady Logistycznej przez czasowo pełniącego obowiązki płk. Radosława Dłutkowskiego, obejmującemu obowiązki płk. Witoldowi Bartoszkowi. Przekazanie obowiązków nastąpiło w obecności Szefa Inspektoratu Wsparcia Sił Zbrojnych – gen. bryg. Artura Kępczyńskiego.

28 I 2022 r.

Na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy odbyła się rozprawa doktorska mgra Lecha Łbika „Życie religijne, społeczne i polityczne Prus krzyżackich na przełomie XIV i XV wieku w świetle cudów i kultu błogosławionej Doroty z Mątówów” przygotowana pod opieką naukową prof. dra hab. Jacka Maciejewskiego (UKW). Długoletniemu członkowi Kolegium Redakcyjnego ZK serdecznie gratulujemy.

3 III 2022 r.

Przy pomniku Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy odbyła się uroczystość p.n. – „Imieniny króla Kazimierza Wielkiego”. Spotkanie, po raz kolejny, zorganizowała Rada Słuchaczy Kazimierzowskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Bydgoszczy. Udziel w niej wzięli przedstawiciele władz samorządowych Bydgoszczy, członkowie SKKW, słuchacze KUTW, delegacja 1 Pomorskiej Brygady Logistycznej im. Króla Kazimierza Wielkiego, delegacje innych służb mundurowych, uczniowie IV LO im. Króla Kazimierza Wielkiego i mieszkańcy miasta Bydgoszczy.

9 IV 2022 r.

W dworcu Szkoła Leśna na Barbarce w Toruniu odbył się wernisaż twórczości malarskiej członkini SKKW – Romualdy Tarasiuk. Jest ona pedagogiem po studiach na UMK w Toruniu oraz Studiów Podyplomowych z Historii i Wiedzy o społeczeństwie. Jej pasją jest malarstwo na płótnie, akwarele, ceramika i pisanie ikon.

27 IV 2022 r.

Zostały ogłoszone wyniki konkursów zorganizowanych przez IV LO w Bydgoszczy. Udział w nim wzięło 88 uczniów ze szkół podstawowych (klasy 6-8) i szkół ponadpodstawowych z Bydgoszczy, szkół – członków Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego oraz szkół noszących imię Kazimierza Wielkiego. W ich podsumowaniu przyznano nagrody w czterech kategoriach: literackiej, historycznej, fotograficznej i plastycznej. Nagrody zostały ufundowane przez Radę Rodziców IV LO im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

4 VI 2022 r.

W Kowalu odbył się Jarmark Kazimierzowski, którego tradycje sięgają lat 70. XX wieku. Na jego czele ze Strażacką Orkiestrą Miasta Kowala i mażoretkami maszerowały władze miasta, rajcowie, urzędnicy, włocławskie bractwo kurkowe oraz przedszkolacy i uczniowie wszystkich kowalskich szkół, których wielu przebranych było w stroje historyczne, honorowi krwiodawcy, seniorzy z Kazimierzowskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku z Bydgoszczy i Autism Team. Przemarsz zakończył się pod pomnikiem największego z kowalskich rodaków, gdzie została złożona wiązanka kwiatów. Jarmarkowi towarzyszyły liczne atrakcje zgodne z przesłaniem „dla każdego coś innego”.

22 VI 2022 r.

W królewskim, kazimierzowskim Będzinie, który jest członkiem Stowarzyszenia od 2018 roku, odbyło się XVI Walne Zebranie Członków Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego. Zebranie miało charakter sprawozdawczy. Prezes Stowarzyszenia – Eugeniusz Gołembiewski przedstawił sprawozdanie z działalności merytorycznej w okresie od ubiegłorocznego XV walnego zebrania odbytego w Kowalu, skarbnik – Krystyna Pawlak sprawozdanie finansowe oraz Wojciech Rudziński – przewodniczący Komisji Rewizyjnej sprawozdanie wraz z wnioskiem o udzielenie absolutorium dla Zarządu. Uczestnicy po przeprowadzeniu dyskusji przyjęli w głosowaniach wszystkie zaprezentowane sprawozdania i udzielili Zarządowi absolutorium.

W następnym numerze m.in.:

Anna Prokopiak-Lewandowska

Podążając szlakiem Piastowskim, Cz. 1., Lubień- Kowal

Lech Łbik

*Zanik pamięci historycznej na przykładzie
kujawskiego Przedcza*

Jan Woldański

Chocz miastem królewskim

